

Masteroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Eivind Tomte Knutsen

«Dermed hugget han jarlen i hodet»

En undersøkelse av årsakene til høy frekvens av jarleddrap på Orknøyene i perioden ca. 870-1230

Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning

Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl

Trondheim, juni 2017

Eivind Tomte Knutsen

«Dermed hugget han jarlen i hodet»

En undersøkelse av årsakene til høy frekvens av jarledrap på Orknøyene i perioden ca. 870-1230

Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning
Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl
Trondheim, juni 2017

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forord

Orknøyene i nord skilles fra det skotske fastlandet i sør av sundet Pentland Firth. Kraftige malstrømmer og tidevannsbølger herjer fra tid til annen, som i en appell til skutens kaptein om å være på vakt for sundets forræderske natur. Å manøvrere skuten trygt under krevende forhold var det kun lokalkjente kapteiner som maktet i den norrøne perioden.

Mitt forhold til masteroppgaven du holder i hånden deler mange likheter med Pentland Firth og dets utfordringer. Jeg startet på oppgaven som førstereisgutt med store forventninger, men enda mindre erfaring. Både med å bedrive forskning og med øysamfunnet noen favner sørvest for min fødeby, Bergen, var jeg i ukjent farvann. For meg var Orknøyene primært en destinasjon for Statsraad Lehmkuhl. Siden den gang har jeg lest side på side i håp om å få skuten til lands med både seil og mast i god behold. Veien dit har vært som det nevnte sundet, forrædersk og full av utfordringer. Noen større enn andre, men alle omsider beseiret.

Jeg vil driste meg til å påstå at jomfrureisen min har tatt meg fra førstereisgutt til kaptein på egen skute. Om det er sant eller ikke er det opp til andre å bedømme. Sant er det uansett at skuten aldri ville taklet sundets utfordringer om det ikke var for mannskapet om bord. Men en tidvis villfaren kaptein er det alltid betryggende å kunne stole på et kompetent og motiverende mannskap. I den forbindelse er det mange som fortjener en stor takk. Dessverre flere enn hva jeg kan driste meg til å nevne med navn. En stor takk går uansett til familie, venner, medstudenter og professorer som på forskjellig vis har hjulpet og inspirert meg. En særlig takk til de tre kvinnene i mitt liv denne våren. Takk til Randi Bjørshol Wærdahl for din tid og konstruktive tilbakemelding. Din veiledning har sørget for framdrift når vinden har løyet. Videre fortjener både min mor, Berit Jensen, og min kjæreste, Trine Lovise Halvorsen, en stor takk for korrekturlesing. Dere har styrt meg unna mangt et skjær.

Eivind Tomte Knutsen

Dragvoll, 20. juni 2017

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Tema	1
1.2 Historiografi og teoretisk tilnærming.....	2
1.3 Problemstilling og avgrensing.....	4
1.4 Orknøyingenes saga: Kritikk og metode	5
Kapittel 2: Bakteppe	9
2.1 Innledning	9
2.2 Tabell 1. Orknøyjarlenes dødsfall.....	9
2.3 Tabell 2. Forenklet oversikt over dødsårsaker	12
2.4 Politisk bakteppe	12
2.4.1 ca. 870-980	12
2.4.2 ca. 980-1140	14
2.4.3 ca. 1140-1230	16
Kapittel 3: Institusjonelle rammer	21
3.1 Innledning	21
3.2 Arverett.....	21
3.2.1 Arveretten i den norrøne verden.....	21
3.2.2 Sentrale arverettslige endringer i den norrøne perioden.....	23
3.2.3 Sammenfatning.....	24
3.3 Samjarledømmet	24
3.4 ca. 870-980.....	26
3.4.1 Fra fredelig samstyre til intern arvestrid	26
3.4.2 Sammenfatning.....	28
3.5 ca. 980-1140	28
3.5.1 Sigurdsønnes samjarledømme	29
3.5.2 Samjarledømmet mellom Torfinn Sigurdsson og Ragnvald Brusesson.....	31
3.5.3 Den norske kongemaktens midlertidige tilsidesettelse av jarleslekten	32
3.5.4 Misnøye med samjarledømmet og fraksjonsdannelse i møreslekten	32
3.5.5 Samjarledømmets skjøre struktur	33
3.5.6 Sammenfatning.....	34
3.6 ca. 1140-1230	35
3.6.1 Nyvinninger innen arveretten	35
3.6.2 Samjarledømmets janusansikt	37
3.6.3 Sammenfatning.....	38
3.7 Sammenfatning.....	38
Kapittel 4: Nettverk	41
4.1 Innledning	41
4.2 Nettverk i den norrøne verden.....	41
4.3 Jarlenes nettverk	42
4.3.1 Indre nettverk.....	42
4.3.2 Ytre nettverk.....	44
4.4 ca. 870-980.....	45
4.4.1 Tidlige overregionale bånd.....	45
4.4.2 Interne konflikter i jarleslekten	46
4.4.3 Sammenfatning.....	47
4.5 ca. 980-1140	48
4.5.1 Sigurd Lodvessons ytre nettverk	48
4.5.2 Einar Sigurdssons forsømmelse av nettverket.....	49

4.5.3 Torfinn jarl - den mektige.....	51
4.5.4 Magnus Berrfötts direkte herredømme som forvarsel.....	54
4.5.5 Gødingene som meglere og krigshissere.....	54
4.5.6 Ragnvald Kale Kolssons nettverksallianser.....	56
4.5.7 Sammenfatning.....	57
4.6 ca. 1140-1230.....	57
4.6.1 Nettverksallianser i krigen mellom de tre jarlene.....	57
4.6.2 Overherrenes overtak.....	59
4.6.3 Sammenfatning.....	60
4.7 Sammenfatning.....	61
5.0 Konklusjon.....	63
5.1 Hvilke faktorer bidro til høy frekvens av drap på de orknøyske jarlene?.....	63
5.2 Hvordan kan endringer over tid forstås innenfor rammen av statsvekst i middelalderen?	65
Bibliografi.....	67

Kapittel 1: Innledning

1.1 Tema

Jarlen spurte : ”Er du ikke ferdig snart?”

Torkjell svarte: ”Nå er jeg ferdig.” Dermed hugget han jarlen i hodet.¹

Beretningen ovenfor stammer fra kapittel 16 av *Orknøyningenes saga*. Allerede på dette punktet i sagaen kan leseren tilgis for å uanfektet lese videre. Den døde jarlen er verken den første eller siste som møter sitt endelikt for andres hånd. Med voldsbruk og drap som tilbakevendende tematikk forteller sagaen øysamfunnets historie i perioden ca. 870-1200; en periode hvor møreslekten, med utstikkere, besatt jarlestolen. Etter at Jon Haraldsson, den siste jarlen av norrøn herkomst, ble drept i Thurso i 1231, var møreslektens tid som jarler forbi. Av slektens 28 jarler falt hele 16 fra gjennom konfliktrelaterte hendelser.

Jarledømmets voldelige karakter er allmenn kjent blant historikerne som har tatt for seg jarledømmet i den norrøne perioden.² Tross den altoverskyggende rollen voldsbruk og drap innehar i sagaen foreligger det ingen systematiske undersøkelser av tematikken. Denne masteroppgaven er et ydmykt forsøk på å bøte på det. Gjennom å kartlegge jarlenes dødsfall vil jeg først etablere hyppigheten av konfliktrelaterte dødsfall blant de styrende jarlene og deretter søke etter årsakene. Kartleggingen brukes sådan for å tallfeste en allerede åpenlys realitet, men har et større fokus på å belyse *hvorfor* så mange av jarlene led voldsomme dødsfall. Det store tidsspennet i oppgaven gjør det naturlig å knytte eventuelle endringer i jarlenes dødsfall til en større ramme. I europeisk sammenheng sammenfaller perioden med tidlig statsvekst i middelalderen. Med utgangspunkt i den tyske sosiologen Norbert Elias siviliseringsteori vil jeg undersøke om endringer over tid har sammenheng med middelalderens statsvekst.

Hovedfunnet i undersøkelsen min er at den høye frekvensen av jarledrap hadde sitt opphav i flere grunnleggende forhold ved det orknøyske jarledømmet. De institusjonelle rammene tilknyttet arverett og styreform la til rette for konflikt. Videre var jarlens plassering i det politiske spillet utsatt ved at flere ulike grupper var i posisjon til å påvirke jarlens valg og handlingsrom. Min undersøkelse vil vise at det var kombinasjonen av disse forholdene som sørget for høy frekvens av jarledrap i den norrøne perioden.

¹ *Orkneyinga Saga* (Os), Hermann Pálsson og Paul Edwards (overs.) London 1979: kap. 16.

² Den norrøne perioden brukes i oppgaven som betegnelse for perioden hvor jarledømmet var styrt av den norrøne møreslekten (ca. 870-1230).

1.2 Historiografi og teoretisk tilnærming

Forskningen på Orknøyene i den norrøne perioden er fremdeles begrenset, selv om det foreligger gode bidrag både fra norsk og skotsk side. Ingen av bidragene gir en systematisk undersøkelse av hvorfor det var en høy frekvens av jarledrap. Bidragene har samtidig stor bruksverdi for å besvare problemstillingen, men suppleres av annen forskning som er mer fokusert på arv, samstyre og nettverksforbindelser.

I moderne tid er det særlig to skotske historikere som har produsert gode oversiktsverk for Orknøyene i den norrøne perioden. Det fremste er kanskje Barbara E. Crawford, som i *The Northern Earldoms: Orkney and Caithness from AD 870 to 1470* gir en god oversikt over jarledømmets historie i perioden.³ Hun følger utviklingen kronologisk med utgangspunkt i hvem som satt i jarlesetet. Det er tydelig at Crawford er kjent med jarledømmets voldelige innslag i politiske sammenheng. Hun bruker plass på å forklare hendelsesforløp i forbindelse med voldsutgytelser, men gjør ingen dybdeanalyse av voldsbruken i politiske situasjoner.

William P. L. Thomson er den andre historikeren som har forfattet grundige oversiktsverk for Orknøyene de siste årene. Boken *The New History of Orkney* følger Orknøyenes historie helt fra pikernes tid og fram til og med det 20. århundre.⁴ Fokuset ligger på samfunnseliten og voldsutøvelse er sådan et naturlig tema. Heller ikke her finner vi forsøk på å finne fundamentet for politisk voldsbruk. Fra norsk side er det flere som har tatt for seg jarledømmets historie, men stort sett innenfor rammen av norsk statsvekst.⁵ Det samme fokuset har preget skotsk historieforskning, med unntak av Crawford og Thomson.⁶

Sentralt i oppgaven er det å forstå hvordan arv og samstyre virket inn på frekvensen av jarledrap. Innenfor den norske middelalderforskningen har både arv og samkongedømmet vært gjenstand for omfattende diskusjon.⁷ En sentral debatt i norsk sammenheng har vært hvorvidt samkongedømmet var en stabiliserende eller konfliktskapende styreform. Det store flertallet har hevdet at samkongedømmet bidro til å øke konfliktnivået hos den politiske eliten.⁸

³ Barbara E. Crawford, *The Northern Earldoms: Orkney and Caithness from AD 870 to 1470*, Edinburgh 2013.

⁴ William P. L. Thomson, *The New History of Orkney*, Edinburgh 2008.

⁵ Se for eksempel: Randi Bjørshol Wærdahl, *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195-1397*, Leiden 2011; Sverre Bagge, *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway c. 900-1350*, København 2010; Steinar Imsen, *Region – provins – rike: utvalgte artikler om samvirke og konflikt*, Trondheim 2014.

⁶ Se for eksempel: Richard Oram, *Domination and Lordship: Scotland 1070-1230*, Edinburgh 2011; Alex Woolf, *From Pictland to Alba 789-1070*, Edinburgh 2007; Angelo Forte, Richard Oram og Fredrik Pedersen, *Viking Empires*, Cambridge 2005.

⁷ Se for eksempel: Sverre Bagge, "Samkongedømme og enekongedømme" i *Historisk tidsskrift (HT)* 54, Tromsø 1975: 239-274; Grethe Authén Blom, *Samkongedømme – enekongedømme – Håkon Magnussons hertugdømme*, Oslo 1972: 4; Per Sveaas Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*, Oslo 1977; Narve Bjørge, "Samkongedømme kontra enekongedømme", i *Historisk tidsskrift (HT)* 49, Tromsø 1970: 1-33. Knut Helle, *Norge blir en stat*, Bergen 1974.

⁸ Bagge 1975: 239.

Forskningen på det norske samkongedømmet benyttes komparativt mot det orknøyske samjarledømmet i oppgaven.

Et annet element som står sentralt i oppgaven er nettverksforbindelsene til jarlene. Gerd Althoff har i *Family, Friends and Followers: Political and Social Bonds in Early Medieval Europe* gitt en god oversikt over hvilke bånd som eksisterte mellom mennesker i samtiden.⁹ Innenfor norsk forskning har Jón Viðar Sigurðsson satt fokus på vennskapet som det viktigste sosiale båndet i den norrøne perioden.¹⁰

Opgavens teoretiske rammeverk er hentet fra Norbert Elias. Elias monumentale verk *The Civilizing Process* er en omfattende teori om hvordan Vesten har vært gjennom en siviliseringsprosess fra middelalder til moderne tid.¹¹ I denne oppgaven vil jeg fokusere på framveksten av sentraliserte stater, en av Elias fire drivkrefter for sivilisering. Sentralt i Elias argumentasjon er sentralmaktens monopolisering av beskatning og voldsbruk.¹² Økte inntekter gjennom beskatningsmonopolet ga økt grunnlag for monopolisering av voldsbruk, som igjen styrket kontrollen over beskatning.¹³

Elias omtaler samtidig siviliseringsprosessen som en prosess med både tilbakeslag og framgang. Det var ingen lineær prosess med jevne skritt mot et sivilisert samfunn. Med eksempler fra kontinentale Europa argumenterer Elias for at framveksten av sentraliserte stater styrket konger og territoriale prinsers makt på bekostning av deres vasaller i løpet av middelalderen.¹⁴ Den økte kontrollen fra sentralt hold var imidlertid aldri gitt. Tidlig i perioden som tilsvarende den norske vikingtiden var overherrens kontroll indirekte gjennom å gi jord til sine vasaller. Vasallenes troskap var begrenset av deres behov for støtte fra overherren.¹⁵ Dess mindre avhengig vasallene var av sin overherre, jo skjørere var eden og lojalitetsbåndet som bandt dem sammen. Vasallene bygget opp sine egne nettverk og var en desentraliserende kraft gjennom sin motstand mot overherrens sentraliserende forsøk.¹⁶

Statsdannelsesprosessene ble et vendepunkt hvor overherren kom i besittelse av økonomiske midler til å distansere seg fra vasallene. Kontroll over beskatning ga overherrene økonomiske midler til å pasifisere riket, samtidig som maktkampene mellom land fremdeles bestod. Pasifiseringen av interne krefter var knyttet til militære muligheter som fulgte

⁹ Gerd Althoff, *Family, Friends and Followers: Political and Social Bonds in Early Medieval Europe*, Cambridge 2004.

¹⁰ Jón Viðar Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, Oslo 2008.

¹¹ Norbert Elias, *The Civilizing Process: sociogenetic and psychogenetic investigations*, Oxford 2000.

¹² Ibid: 268.

¹³ Ibid: 355.

¹⁴ Ibid: 192.

¹⁵ Ibid: 235.

¹⁶ Ibid: 198-201.

overherrens økonomiske oppsving.¹⁷ Det må samtidig understrekes at denne prosessen var langt fra fullkommen i perioden som er aktuell i denne oppgaven (ca. 870-1230).

1.3 Problemstilling og avgrensing

Det er oppgavens siktemål å forklare hvorfor jarleddrap forekom hyppig i Orknøyenes norrøne periode. Med en lang tidshorison anser jeg det som tjenlig å begrense aktørgalleriet til en bestemt samfunnsgruppe. Motivert både av kildematerialets informasjon og av ønsket om å forstå endringer innenfor rammen av statsvekst er det naturlig for meg å fokusere på jarlene og sjiktet rundt dem. Kildematerialet, som primært er *Orknøyingenenes saga*, har en oppbygning lik kongesagaene med fokus på samfunnets ledere.¹⁸ Oppgaven gir sådan ingen svar på om den generelle voldsbruken i jarledømmet var abnormal sammenlignet med andre samfunn, slik enkelte har etterspurt.¹⁹

Tidsmessig avgrenses oppgaven til perioden ca. 870-1230, møreslektens regjeringstid. I oppgaven vil denne perioden gå under begrepet den norrøne perioden. En lang tidshorison ledsages av opplagte utfordringer. Det er store politiske endringer, både på det interne og det eksterne plan, som kan være utfordrende å drøfte tilfredsstillende innenfor oppgavens omfang. Kapittel 2: Bakteppe, har til hensikt å gi leseren en oversikt over politiske endringer som hadde innvirkning på fenomenet jarleddrap. Kapittel 2 må sådan leses i sammenheng med dypdykkene i kapittel 3 og 4. Samtidig som den lange tidshorisonen kan gi problematisk utfordringer er den helt nødvendig for å forstå utviklingen av fenomenet jarleddrap på Orknøyene. En lang tidshorison gir oppgaven et tilstrekkelig utvalg for å forstå endringene over tid, som minimerer faren for å trekke ubegrunnede konklusjoner.

Geografisk avgrenses oppgaven til områdene under kontroll av de orknøyske jarlene. Deres geografiske besittelser begrenset seg stort sett til Orknøyene, Shetland og nordlige deler av Skottland, især Caithness. Der er innenfor denne geografiske rammen at fenomenet jarleddrap undersøkes. Jarletitler forekom i samtiden både i Skandinavia og på De britiske øyer. Funnene i oppgavene kan på ingen måte anvendes for jarler generelt.

¹⁷ Ibid: 192.

¹⁸ Paul Bibire, "On Reading the Icelandic Sagas: Approaches to Old Icelandic Texts", i B. Crawford, E. Smith, B. B. Taylor og S. Williams (red.), *West over Sea*, Leiden 2007: 4-9.

¹⁹ Crawford 2013: 196. Crawford levner ingen tvil om at jarledømmet var utpreget voldelig, men at det er vanskelig å si noe om voldsbruken sammenlignet med samtidens Norge og Skottland. Arkeologiske undersøkelser av Theya Mollesen (2005) bruker skjelletfragmenter til å hevde at voldsbruken på Orknøyene i vikingtiden var utpreget lik resten av De britiske øyene i samtiden.

Oppgavens overordnede problemstilling(er) er som følger:

- Hvilke faktorer bidro til høy frekvens av drap på de orknøyske jarlene?
- Hvordan kan endringer over tid forstås innenfor rammen av statsvekst i middelalderen?

For å kunne besvare hovedproblemstillingene har jeg valgt å benytte meg av følgende underproblemstillinger:

- Hvordan virket institusjonelle rammer i form av arverett og samstyre inn på konfliktnivået?
- Hvilke aktører hadde mulighet og interesse av å bidra til høy frekvens av jarledrap?

For å besvare problemstillingene vil jeg benytte meg av tre forskjellige tilnærminger. Det empiriske materialet er primært hentet fra *Orknøyingenes saga*. Sagaen er den eneste samtidskilden hvor handlingen sentrerer rundt Orknøyene. Sagamaterialet suppleres av tidligere forskning på jarledømmet i den norrøne perioden. Selv om det norrøne jarledømmet fremdeles er et understudert emne, foreligger det god forskningslitteratur som gagnar oppgaven. Det teoretiske perspektivet er hentet fra Elias siviliseringsteori. Siviliseringsteorien bidrar til å forstå utviklingen innenfor et bredere perspektiv av statsvekst, med et særlig fokus på Norge.

1.4 Orknøyingenes saga: Kritikk og metode

Orknøyingenes saga er oppgavens hovedkilde. Sagaen forteller jarledømmets historie fra ca. 870 til begynnelsen av 1200-tallet og er den eneste samtidskilden hvor handlingen sentrerer rundt Orknøyene. Jarledømmet omtales i andre samtidskilder, men da fra et utenforstående perspektiv. Dette har både negative og positive følger. Positivt i den forstand at der ytterligere kildemateriale støtter opp om beretningen i sagaen har vi sterkere grunn til å feste lit til framstillingen. Negativt kan det være forfattet av aktører uten god kjennskap til jarledømmet, hvilket får utslag i unøyaktige framstillinger.

Det fleste historikere mener at sagaen ble nedskrevet ca. 1200.²⁰ Finnbogi Guðmundsson daterer sagaen til før 1190, mens Per Sveaas Andersen daterer nedskrivningen litt senere, til rundt 1220/30-årene.²¹ Sagaen, slik den foreligger for oss i dag, er en moderne

²⁰ Hermann Pálsson og Paul Edwards, "Introduction", i H. Pálsson og P. Edwards (red.), *Orkneyinga Saga: The History of the Earls of Orkney*, London 1978: 10; Peter Foote, "Observations on *Orkneyinga saga*" i B. Crawford (red.), *St Magnus Cathedral and Orkney's Twelfth Century Renaissance*, Aberdeen 1988: 192; Thomson 2008: 1; Crawford 2013: 42; Jesse L. Byock, *Medieval Iceland: Society, Sagas, and Power*, Berkeley 1988: 122; Magnus Magnusson, *Iceland Saga*, London 1987: 121; Judith Jesch, "Literature in medieval Orkney" i O. Owen (red.), *The World of Orkneyinga Saga*, Kirkwall 2005: 13; Else Mundal, "Sagalitteraturen", i O. E. Haugen (red.), *Handbok i norrøn filologi*, Bergen 2004: 275.

²¹ Finnbogi Guðmundsson, "On the writing of the Orkneyinga Saga", i C. E. Batey, J. Jesch og C. D. Miller (red.), *The Viking Age in Caithness, Orkney and the North Atlantic: select papers from the proceedings of the Eleventh Viking Congress, Thurso and Kirkwall, 22 August - 1 September 1989*, Edinburgh 1993: 206; Sveaas Andersen 1977: 25.

utgave av den opprinnelige sagaen, kalt *Jarlenes saga*. Oppbygd av 112 kapitler er det først og fremst en beretning om det politiske spillet på øverste nivå. De mest sentrale aktørene er jarlene selv, i kombinasjon med deres viktigste støttespillere. Lavere sjikt i befolkningen opptrer sporadisk, men stort sett gjennom interaksjonen med samfunnet øverste sjikt.

Opphavsmannen til sagaen er ikke kjent, selv om det er gjort flere forsøkt på å identifisere vedkommende.²² Uansett, så eksisterer det en enighet blant historikere som har tatt for seg problematikken at forfatteren mest sannsynlig er en islending.²³ Trolig tilhørte han det intellektuelle senteret Oddi på Island, som blant annet produserte sagalitteratur og hadde klare bånd til Orknøyene på 1100- og 1200-tallet.²⁴ Båndene kommer best til uttrykk i sagaen gjennom de islandske skaldene som var i tjeneste hos enkelte jarler.²⁵ Andre trekk som peker mot Oddi på Island er den stilistiske likheten mellom sagaen og kongesagaene.²⁶ Det er problematisk at forfatteren trolig var godt kjent med norsk historie og tok norsk overherredømme over øyene som en selvfølgelighet. Vel så problematisk er det at hans kunnskap om eldre skotsk historie fremstår som begrenset.²⁷

Det virker som om sagaen har tjent flere formål, foruten å berette om jarlene. Sagaen står i et nært beslektet, om noe usikkert, forhold til *Heimskringla*.²⁸ Det er grunn til å tro at et av sagaens formål var å historiske legitimere det norske overherredømmet over jarledømmet.²⁹ Beretninger som formidler norsk overherredømme må sådan analyseres kildekritisk. Denne jobben er allerede gjort av flere. Blant annet har Randi Bjørshol Wærdahl i boken *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195-1397* trukket fram flere eksempler fra sagaen som illustrer at det norske overherredømmet overvurderes.³⁰ Det er samtidig grunn til å tro at sagaen ble lest høyt både på Orknøyene og andre steder for befolkningen. Oppbygningen bærer preg av dette gjennom de mange kvadene og spenningskurven i sagaen. Crawford har sådan poengtert at sagaen

²² Michael Chesnutt, "Orkneyinga Saga" i P. Pulsiano (red.), *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, New York 1993: 456-57. Chesnutt lister opp fire forskjellige kandidater. Av disse mener han Snorri Grimsson (d. 1208) er den mest sannsynlige.

²³ Mundal 2004: 275.

²⁴ Kathrine Holman, *Scandinavian Runic Inscriptions in the British Isles: Their Historical Context*, Trondheim 1996: 220; Pálsson og Edwards 1978: 9-10; Chesnutt 1993: 456.

²⁵ Islendingen Arnor Thordarson var Torfinn jarls skald. Ragnvald Kale Kolsson hadde flere islandske skald, hvor Oddi Glumsson og Armod var de mest fremtredende.

²⁶ Mundal 2004: 275.

²⁷ Foote 1988: 196; Thomson 2008: 59.

²⁸ Crawford 2013: 40-41.

²⁹ Ibid: 42.

³⁰ Wærdahl 2011.

hadde en underholdningsfunksjon.³¹ Kort oppsummert later sagaen til å ha tjent tre hovedformål – opplysning, legitimering av makt og underholdning.

Oppgaven er delt opp i tre forskjellige perioder (ca. 870-980, ca. 980-1140 og ca. 1140-1230). Inndelingen er delvis motivert av kildematerialet. Perioden ca. 870-980 er magert omtalt i sagaen. Forfatteren må ha rekonstruert denne perioden ved hjelp av det muntlige minnet til lokalbefolkningen. Enhver konklusjon som trekkes på bakgrunn av informasjonen i perioden må forstås i lys av informasjonens usikkerhet. Det er blant annet klare mytiske innslag som har til hensikt å legitimere den norske kongens overherredømme. Den magre omtalen, de mytiske innslagene og avstanden fra nedskrivningstidspunktet gjør at en rekke historikere stiller seg tvilende til sagaens kildeverdi for perioden.³² Kritikkk mot å bruke sagaen som kilde for den eldste perioden er samtidig generell for sagalitteraturen.³³ Jeg velger selv å anvende sagaen for å belyse denne perioden, men anerkjenner samtidig hvilke begrensninger og forbehold som må ledsage valget.

Sagaens omtale av perioden ca. 980-1140 er av varierende verdi som historisk kilde. Starten av perioden markeres av Sigurd Lodvessons regjeringstid (980-1014). Sigurd jarl er den første jarlen som omtales i andre samtidskilder.³⁴ Det gjør historikere mer villig til å akseptere Sigurd jarl som en reell historisk person. Enkelte historikere har gått så langt som å foreslå at jarledømmet først ble etablert på denne tiden.³⁵ Tross større tiltro til sagaen er det fremdeles en rekke situasjoner på 1000-tallet som har vist seg å være høyst omdiskuterte.³⁶ Store variasjoner internt i perioden medfører behov for edruelighet i vurderingen av sagaens beretninger. Først ut på 1100-tallet regnes informasjonen i sagaen for å være troverdig.³⁷

Perioden ca. 1140-1230 ligger nært opp mot forfatterens egen samtid. Av den grunn har historikere vært villig til å akseptere sagaens omtale av perioden som troverdig. Jeg føyer meg til denne tradisjonen og anser informasjonen som troverdig og anvendbar.

Det er viktig å være bevisst på hvilke fallgruver som medfølger bruken av sagalitteratur. Samtidig er vi til stadighet prisgitt sagalitteraturen. I mange tilfeller er den vår fremste, kanskje til og med eneste, kilde. I den forlengelse har Paul Bibire argumentert for at sannhet må forstås som et videre begrep når det kommer til sagalitteratur.³⁸ Det betyr ikke å

³¹ Crawford 2013: 39.

³² Jesch 2005: 13; Thomson 2008: 38

³³ Sverre Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge: Tanker, tro og holdninger 1000-1300*, Oslo 2005: 13.

³⁴ Crawford 2013: 114.

³⁵ Woolf 2007: 308.

³⁶ Thomson 2008: kap. 5; Crawford 2013: kap. 3-4.

³⁷ Jesch 2005: 13.

³⁸ Bibire 2007: 16.

være naivt aksepterende, men å forstå sagalitteraturen som produkter av sin egen samtid. Med en slik tilnærming kan *Orknøyingenes saga* brukes som kilde, på lik linje med annen sagalitteratur.³⁹ En omfattende forskningslitteratur som benytter sagalitteratur vitner om sagalitteraturens anvendelighet som kilde.⁴⁰

³⁹ Sveaas Andersen 1977: 25.

⁴⁰ Eksempler med relevans for denne masteroppgaven: Wærdahl 2011; Crawford 2013; Thomson 2008; Bagge 2010; Sigurðsson 2008; Oram 2011.

Kapittel 2: Bakteppe

2.1 Innledning

Kapittelet har til hensikt å presentere nødvendig bakgrunnsstoff som er relevant for oppgaven.

Tabell 1 undersøker hvorvidt det er sannhet i oppfatningen om at det var høy frekvens av jarledrap. Som et tillegg til tabellen hører tabell 2. I tabell 2 er enkelte kategorier for dødsfall slått sammen av hensyn til videre analytiske arbeid. Tabellen gir en skjematisk oversikt over hyppigheten av forskjellige dødsfall. Det er dødsfallene tilhørende kategorien *konfliktrelaterte dødsfall* som er gjenstand for analyse i oppgaven. Konfliktrelaterte dødsfall rammer alle dødsfall jeg anser som jarledrap i vid forstand.

Det politiske bakteppet gir en forenklet oversikt over jarledømmets politiske historie i den norrøne perioden. Det fokuseres særlig på hvordan indre og ytre krefter påvirket den politiske utviklingenn. Av ytre krefter fokuseres det særlig på jarlenes overherrer, i den skotske og den norske kongen. Av interne krefter er det først og fremst gødingene, de lokale høvdingene, som trekkes fram.

2.2 Tabell 1. Orknøyjarlenes dødsfall

Jarl	Død	Medjarl(er)	Dødsårsak	Kort kommentar
Sigurd Øysteinsson	ca. 892		Infeksjon	Døde angivelig av en infeksjon forårsaket av fienden Melbrikta jarls tann. Sannhetsgehalten i beretningen er diskuterbar, men det er troverdig at dødsårsaken var en infeksjon forårsaket av krigføring.
Guttorm Sigurdsson	ca. 893		Uspesifisert	Døde barneløs etter kort tid som jarl.
Hallad Ragnvaldsson				Returnerte til Norge grunnet manglende evne til å forsvare jarledømmet mot raid.
Torv-Einar Ragnvaldsson	ca. 910		Sottedød	Døde i egen seng tross stadige konflikter med mektige fiender, deriblant kong Harald Hårfagre. Regnes for å ha vært en av de mektigste av orknøyjarlene.
Erlend Einarsson	954	Arnkjell og Torfinn Einarsson	I strid	Ble drept i slaget ved Stainmore i 954. Kjempet for Eirik Blodøks.
Arnkjell Einarsson	954	Erlend og Torfinn Einarsson	I strid	Ble drept i slaget ved Stainmore i 954. Kjempet for Eirik Blodøks.
Torfinn Einarsson (Hausaklujuv)	ca. 963	Arnkjell og Erlend Einarsson	Sottedød	Sagaen gir lite informasjon om Torfinn. Han omtales imidlertid som både en sterk kriger og regent.

Arnfinn Torfinnsson	963x80.		Forgiftet	Forgiftet av sin kone, Ragnhild, datter av Eirik Blodøks.
Håvard Torfinnsson	963x80, etter Arnfinn.		Drept	Ragnhild giftet seg med Håvard etter forgiftningen av Arnfinn. Hun fikk gødingen Einar Klining til å drepe Håvard.
Ljot Torfinnsson	963x80, etter Håvard.		Infeksjon	Tredje bror som giftet seg med Ragnhild. Mektig jarl i strid med både sin bror Skule jarl og skotske jarler. Døde av et infisert sår han pådro seg i slaget ved Skitten.
Lodve Torfinnsson	ca. 980		Sottedød	Knapp omtale i sagaen. Mektig.
Sigurd Lodvesson (Digre)	1014		I strid	Drept i slaget ved Clontarf i 1014. Under Sigurds ledelse ekspanderte jarledømmet stort. Caithness ble lagt under jarledømmet, samt en rekke områder i Nord-Skottland og på Hebridene.
Sumarlide Sigurdsson	1014x18	Einar, Bruse og Torfinn Sigurdsson	Sottedød	Døde kort tid etter tiltredelse.
Einar Sigurdsson (Vrangmunn)	1020	Sumarlide, Bruse og Torfinn Sigurdsson	Drept	Kom i konflikt med bøndene over militærtjeneste. Den framtrepende bonden Torkjell fostre kom på kant med Einar for å tale bøndenes sak. Torkjell drepte Einar da han oppdaget at jarlen prøvde å lure han i et bakholdsangrep.
Bruse Sigurdsson	1030x35.	Sumarlide, Einar og Torfinn Sigurdsson	Sottedød	Fredelig og populær. Uoverensstemmelse med Torfinn etter Einars død om fordeling av makt. Unngikk væpnet konflikt gjennom å søke mekling hos kong Olav Haraldsson (den hellige) i Norge. Døde i egen seng, som den underdanige parten av to jarler.
Torfinn Sigurdsson (den mektige)	1052x60-tallet Ulike dateringer	Sumarlide, Einar og Torfinn Sigurdsson og Ragnvald Brusesson	Sottedød	Den økonomiske belastningen med å underholde Kalv Arnesson brakte Torfinn og Ragnvald i væpnet konflikt. Vekslede styrkeforhold. Døde i egen seng etter 70 år som jarl.
Ragnvald Brusesson	1046	Torfinn Sigurdsson	Drept	I utgangspunktet godt forhold til Torfinn. Drept av Torkjell fostre som en følge av striden med Torfinn.
Erlend Torfinnsson	1098x99	Pål Torfinnsson	Naturlig død i Norge	Magnus Berrføtt, konge av Norge, sendte Erlend og Pål til Norge da han ankom jarledømmet i 1098. Innsatte sin sønn Sigurd Magnusson, senere Jorsalfare, til å styre jarledømmet ved hjelp av rådgivere.

Pål Torfinnsson	1098x99	Erlend Torfinnsson	Naturlig død i Norge	Døde, lik Erlend, i Norge i løpet av vinteren/våren 1098-99.
Håkon Pålsson	1123	Magnus Erlendsson	Sottedød	Rolig og fredfull periode etter Magnus død.
Magnus Erlendsson (den hellige)	ca. 1117	Håkon Pålsson	Drept	Drept av kokken Litolf på ordre fra Håkon.
Harald Håkonsson (Slættmælte)	ca. 1127	Pål Håkonsson	Forgiftet	Døde angivelig av et klede innsatt med gift som Frakokk og Helga hadde laget for Pål.
Pål Haraldsson (Fåmælte)	ca. 1137	Harald Håkonsson og Ragnvald Kale Kolsson	Drept	Tatt til fange og bortført av Svein Åsleivsson. Svein brakte Pål til Maddad jarl i Atholl. Det gis to forskjellige alternativer til Påls videre skjebne. Min egen vurdering er at Pål ble drept.
Ragnvald Kale Kolsson (den hellige)	1158	Harald Maddadsson og Erlend Haraldsson	I strid	Drept av Torbjørn Klerk og Stefan Rådgiveren. Torbjørn hadde vært en del av Haralds hird, men blitt forvist av Ragnvald etter drapet på Torarin Kyllenev. Da jarlene var på jakt i Caithness fikk de høre at Torbjørn var i nærheten. I striden som utspilte seg ble Ragnvald drept.
Harald Maddadsson (den gamle)	1206	Ragnvald Kale Kolsson, Erlend Haraldsson og Harald Eiriksson	Sottedød	Døde i egen seng. Lang regjeringstid preget av konflikter med både medjarler og overherrer. Regjerte i en periode hvor både den norske og skotske statsmaktens vekst satte press på jarledømmet.
Erlend Haraldsson	1154	Harald Maddadsson og Ragnvald Kale Kolsson	Drept	Skiftende allianseforhold mellom samjarlene. Andre fremtredende aktører, særlige Svein Åsleivsson, spilte sentrale roller. Drept i et overraskelsesangrep fra Harald og Ragnvald.
Harald Eiriksson (Unge)	1198	Harald Maddadsson	I strid	Fikk jarletittel av kong Magnus Erlingsson av Norge. Harald Maddadsson nektet imidlertid å dele jarledømmet. Jarlenes hærer møttes i Wick, Caithness, hvor Harald Eiriksson falt.
David Haraldsson	1214	Jon Haraldsson	Sottedød	Døde av sykdom.
Jon Haraldsson	1231	David Haraldsson	Drept	Drept av Snekoll, sønnesønn av Ragnvald Kale Kolsson og potensiell kandidat til jarletittelen, i Thurso.

*Sottedød er en eldre betegnelse brukt om dødsfall forårsaket av indre sykdom, i motsetning til skade.

2.3 Tabell 2. Forenklet oversikt over dødsårsaker

Dødsårsak	Antall	Prosentandel
Konfliktrelatert	16	57
Sottedød	9	32
Naturlig død i Norge	2	7
Uspesifisert	1	4

*I tabellen er kategorien konfliktrelatert benyttet som samlebetegnelse for kategoriene drept, i strid, forgiftet og infeksjon.

Som tabellen viser var majoriteten av jarlenes dødsfall knyttet til konflikt. Det er disse dødsfallene som er relevant videre i oppgaven.

2.4 Politisk bakteppe

2.4.1 ca. 870-980

Jarledømmet ble trolig etablert rundt 870. Ifølge *Orknøyingenes saga* ble Orknøyene og Shetland gitt til Ragnvald Mørejarl som kompensasjon for sønnens bortgang i en ekspedisjon vestover ledet av den norske kongen Harald Hårfagre.⁴¹ Det er imidlertid sterkt omdiskutert i hvilken grad jarledømmet som ble etablert var et resultat av et selvstendig initiativ fra møreslekten eller om det var den norske kongemakten som var den sentrale pådriveren.⁴² I et eksistenssamfunn var jarledømmets ressursrikdom attraktivt for mørejarlene.⁴³ Det gjenspeiles i samtlige, samtidige kilder som tilegner mørejarlene en sentral rolle.⁴⁴ Blant historikere er det bred enighet om at sagaens beretning er et produkt av sagaforfatterens samtid, hvor den norske kongemakten hadde et behov for å legitimere sitt overherredømme over Orknøyene.⁴⁵ Jarledømmet som ble etablert var uansett lite påvirket av den norske kongemakten til å begynne med. Om enn underlagt den norske kongemakten i teorien, var jarlene i praksis territoriale prinser med egne ambisjoner.⁴⁶ Fri fra sin overherre, var jarlenes handlingsrom imidlertid begrenset av interne krefter i jarledømmet. Deres maktposisjon var basert på et utbredt samarbeid med flere grupper i jarledømmet. Lik den norske kongen hadde

⁴¹ Os: kap. 4.

⁴² Crawford 2013: 86.

⁴³ Ibid: 90. Mørejarlene kontrollerte området rundt Romsdalsfjorden. Sammenlignet med for eksempel Trøndelagsområdet som håløygjarlene kontrollerte var ressursgrunnlaget begrenset. Orknøyenes brede mangfold av ressurser kan ha motivasjonen for mørejarlenes ekspansjon vestover. For oversikt over jarledømmets ressurser se: Susan Limbrey, "Environment and Resources": 7-12 og Barbara Noodle, "Animal Bone": 235-237, begge i Simon Buteux (red.), *Settlements at Skail, Deerness Orkney: Excavations by Peter Gelling of the Prehistoric, Pictish, Viking and Later Periods, 1963-1981*, Oxford 1997.

⁴⁴ Crawford 2013: 48.

⁴⁵ Woolf 2007: 278; Wærdahl 2011: 41; Thomson 2008: 27.

⁴⁶ Claus Krag, "The early unification of Norway" i K. Helle (red.), *The Cambridge History of Scandinavia: Volume 1 Prehistory to 1520*, Cambridge 2003: 118; Wærdahl 2011: 34.

jarlen sin egen hird som bidro i lokalforvaltningen.⁴⁷ Foruten hirden var det viktig å ha et godt forhold til gødingene.⁴⁸ Gødingene var navnet på den mektige høvding-klassen som besatt strategiske gårder i jarledømmet. Allmuen ser derimot ikke ut til å ha hatt særlig stor politisk innflytelse, selv om det var viktig for jarlen å være på god fot med denne gruppen også.

I perioden gir sagaen ytterligere et eksempel på at den norske kongen, Harald Hårfagre, var i direkte kontakt med orknøyjarlene. Etter at Einar Ragnvaldsson drepte kongens sønn som hevn for at kongens sønn drepte Einars far, dro kongen vestover for å heve kompensasjon.⁴⁹ Hvorvidt beretningen er sann vites ikke. Den tjener uansett til å illustrere forholdet mellom orknøyjarlene og den norske kongemakten i perioden. I fraværet av kongens fysiske tilstedeværelse la ikke den formelle underordningen noen begrensninger på jarlens handlinger.

Totalt fri for norsk påvirkning var imidlertid ikke jarledømmet, men utfordringen kom fra en annen kant. Den norske kongen Eirik Blodøks, sønn av Harald Hårfagre, flyktet til Orknøyene etter at Håkon Adalsteinsfostres returnerte til Norge og ble tatt til konge. Eiriks tilstedeværelse i jarledømmet satte jarlene i en underordnet posisjon.⁵⁰ Med Orknøyene som springbrett gikk Eirik til angrep på York og tok både by og kongetittel.⁵¹ Den forhenværende kongen av Norge var en mektig mann med bånd til blant annet engelske kong Adalstein. Eiriks ambisjoner og framferd fikk han i problemer med andre maktfaktorer på De britiske øyer, særlig etter Adalsteins død.⁵² Eiriks problemer ble til slutt orknøyjarlernes problemer. I slaget ved Stainmore i 954 døde både Eirik og orknøyjarlene Arnkjell og Erlend Einarsson i møte med kong Eadreds hær.⁵³

Med unntak av Eiriks (og muligens kong Haralds) opphold i jarledømmet var jarlene i perioden fri til å føre sin egen politikk, uavhengig av påvirkning utenfra. Det var de interne kreftene, primært gødingene, som satte rammene for jarlernes handlingsrom. Internt var konfliktene knyttet til hvem som skulle besitte jarlestolen. Da freden hersket internt intensiverte striden med Moray-dynastiet i Nord-Skottland seg. Dragkampen om makt i Nord-Skottland mellom dynastiet og de orknøyske jarlene skulle vare i flere århundrer.⁵⁴ Den neste

⁴⁷ Jón Viðar Sigurðsson, "Kings, Earls and Chieftains: Rulers in Norway, Orkney and Iceland c. 900-1300" i G. Steinsland, J. V. Sigurðsson, J. E. Rekdal og I. Beuermann (red.), *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*, Leiden 2011: 75; Wærdahl 2011: 34-35.

⁴⁸ Thomson 2008: 106; Woolf 2007: 306; Crawford 131.

⁴⁹ Os: kap. 8.

⁵⁰ Thomson 2008: 56.

⁵¹ Forte 2005: 101.

⁵² Peter Sawyer, *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, New York 1997: 71.

⁵³ Forte 2005: 117.

⁵⁴ Crawford 2013: 104-110. Av både militærstrategiske og økonomiske hensyn var det attraktivt å kontrollere både sør- og nordsiden av Pentland Firth.

perioden skulle imidlertid vise at de orknøyske jarlene hadde ambisjoner langt forbi det nord-skotske fastlandet.

2.4.2 ca. 980-1140

De mektige jarlene Sigurd Lodvesson og Torfinn Sigurdsson hadde stor suksess med å kue sine fiender i Nord-Skottland. Ved hjelp av gødingene og krigsflåten ekspanderte jarledømmet videre til irskesjøområdet. Utviklingen under Sigurd jarl og Torfinn jarl bærer preg av at jarledømmet forsøkte å legge alle de norrøne øysamfunnene under jarledømmet.⁵⁵ Den ambisiøse utenrikspolitikken understreker jarlenes frie stilling ovenfor sin norske overherre. De territorielle gevinstene var uansett kortvarige, ettersom lokale herskere tok tilbake de fleste områdene etter Torfinn jarls død.⁵⁶

Mer langvarig var båndene jarlene knyttet i perioden. Det viktigste var muligens giftemålet mellom Sigurd jarl og en datter av den skotske kongen som ble fundamentet for senere skotsk innflytelse.⁵⁷ Det gjorde utslag i opprettelsen av det doble jarledømmet Orknøyene-Caithness etter at Torfinn Sigurdsson fikk Caithness og Sutherland fra sin morfar, kong Melcolm II av Skottland.⁵⁸ Det doble jarledømmet var en varig forbindelse til jarlene som med tiden tjente de skotske kongene godt. Fram til dette tidspunktet hadde ikke de skotske kongene vært i posisjon til å yte innflytelse i jarledømmet. Intern kamp mot blant annet Moray-dynastiet hadde oppholdt de skotske kongene på 800- og 900-tallet. Utover 1000-tallet forsøkte den skotske kongemakten å styrke sin innflytelse i jarledømmet, men en bevisst politikk ovenfor jarledømmet ble først etablert i løpet av 1100-tallet.⁵⁹

Orknøyingenenes saga fortsetter å male bildet av den norske kongens overherredømme over øyene. Oppgjøret i 1021 mellom jarlene Torfinn og Bruse Sigurdsson står sentralt i framstillingen av forholdet mellom den norske kongemakten og jarlene.⁶⁰ Wærdahl har i sin doktoravhandling trukket i tvil sagaens påstand om at kongen tok jarledømmet som odel og lot jarlene holde det i len.⁶¹ Sentralt i argumentasjonen er anakronismene tilknyttet begrepet ”len” som verken eksisterte i Norge eller på Orknøyene i samtiden. Selv om det direkte herredømmet først ble etablert i 1195 viser det en vekst i den norske kongemaktens innflytelse på

⁵⁵ Wærdahl 2011: 41

⁵⁶ Thomson 2008: 87.

⁵⁷ Os: kap. 12.

⁵⁸ Wærdahl 2011: 34.

⁵⁹ Oram 2011: 79.

⁶⁰ Os: kap. 17-19.

⁶¹ Randi Bjørshol Wærdahl, *Norges konges rike og hans skattland: Kongemakt og statsutvikling i den norrøne verden i middelalderen*, Trondheim 2006: 51.

jarledømmet. I tider med konflikt ble det nå vanlig å søke sin overherre i Norge for både mekling og militær støtte.⁶² Forbindelsen til den norske kongemakten kunne sådan både ha en konfliktdependende og en konfliktøkende funksjon, avhengig av konteksten. For den norske kongemakten var likevel forholdet til orknøyjarlene lenge preget av sporadisk kontakt. Først med kong Magnus Berrføtt i 1098 kan vi se en aktiv politikk fra den norske kongemaktens side ovenfor jarledømmet.⁶³ Den norske kongens overherredømme, som sagaen prøver å datere til vikingtiden, ble formelt etablert på denne tiden i et forlik mellom den norske og den skotske kongemakten.⁶⁴ Samtidig viser 1100-tallets hendelser at den eneste garantisten for å opprettholde den norske kongens direkte herredømme stadig var gjennom kongemaktens fysiske tilstedeværelse.⁶⁵

Den overregionale innflytelsen ble ikke bare ytt av de formelle overherrene. Jarlene var del av en krets som kjempet om forskjellige maktposisjoner på De britiske øyer. Det ledet jarlene til deltagelse i konflikter utenfor sitt kjerneområde, men også til at konfliktene i jarledømmet ble påvirket av eksterne aktører fra samme sosiale sjikt som jarlene. Særlig innflytelse på maktkampene som ble utspilt mellom jarlene kom fra både jarler, stormenn og småkonger. Den eksterne innflytelsen var tilstede i forrige periode, men fikk et større omfang under den ekspansive perioden til jarledømmet. Foruten de stadige konfliktene i Nord-Skottland, ble innflytelsen fra områder langs den skotske vestkysten og irskesjøområdet viktig. Senere ble båndene østover, mot aristokratiet i det norske kongedømmet viktigere. I perioden kommer det best til uttrykk i konfliktene som utspant seg etter at stormannen Kalv Arnesson falt ut med den norske kongemakten.⁶⁶

Internt i jarledømmet var den viktigste politiske forandringen at samjarledømmet ble den normale styringsformen. I forrige periode hadde samjarledømmet kun forekommet én gang. Dette til tross for at den vide arveretten hadde gitt opphav til flere legitime og samtidige arvekrav på jarletittelen.⁶⁷ Det er mulig at endringen mot hyppige samjarledømmer var en reaksjon på voldsbruken i arvestridene mellom torfinnsønnene i perioden 963-980. Samtidig bidro muligheten til å hente støtte utenfra til at kandidatene til jarletittelen var i en vesentlig sterkere posisjon enn tidligere. Arvekravets rettmessige grunnlag, slektstilhørighet, var ikke en

⁶² Crawford 2013: 132-133.

⁶³ Ian Beuermann, "Norgesveldet South of Cape Wrath? Political views, facts and questions", i S. Imsen (red.), *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100-c.1400*, Trondheim 2010: 115.

⁶⁴ Wærdahl 2011: 45-46.

⁶⁵ Ibid: 65.

⁶⁶ Os: kap. 25-26. Ragnvald Kale Kolssons vei til jarletittelen er et annet eksempel på hvor det norske aristokratiet kunne påvirke den politiske utviklingen i jarledømmet.

⁶⁷ Crawford 2013: 112.

garantist for å få gjennomslag for arvekav. For å få gjennomslag for rettmessige arvekav var makt avgjørende.⁶⁸ Når den skotske og den norske kongemakten begge var i besittelse av et formelt overherredømme var det mulig å søke militær støtte fra flere kanter. Overherrenes innflytelse var uansett indirekte, gjerne i form av militær støtte eller formell overrekkelse av jarletitler. Det eneste avviket, hvor en overherre evnet å yte direkte kontroll over en viss tid, var under norske kong Magnus Berrføtt.

Ser vi perioden under ett er det tydelig at jarlene fremdeles hadde stor frihet fra sine overherrer. Friheten gjorde at mektige jarler kunne etterfølge egne ambisjoner i maktkampene på De britiske øyene om det hersket fred internt i jarledømmet. Selv om jarlene var i en relativt fri stilling ser vi at jarledømmet var en del av både den skotske og den norske kongemaktens interessesfære. Det tydeligste uttrykket for en felles interesse for jarledømmet finner vi i avtalen mellom kongemaktene i 1098. Den direkte og mer varige tilstedeværelsen kom imidlertid ikke før mot slutten av 1100-tallet.

2.4.3 ca. 1140-1230

På 1150-tallet brøt krigen mellom de tre jarlene ut.⁶⁹ Den illustrerer godt hvordan overherrene påvirket den politiske utviklingen i jarledømmet gjennom å støtte forskjellige samjarler.⁷⁰ Samtidig er den et godt vindu til hvor viktig gødingene fremdeles var og hvordan deres lojalitet var vel så mye preget av realpolitiske muligheter som avlagte troskapsbånd.⁷¹ Det samme kan sies om jarlene som selv inngikk skiftende allianser.⁷² Gødingenes sentrale stilling og kongenes indirekte innflytelse viser kontinuitet fra forrige periode. Bak fasaden av kontinuitet er det samtidig sentrale politiske nyvinninger å spore.

Den skotske kongemakten etablerte en mer målrettet politikk for å øke sin innflytelse i Nord- og Vest-Skottland. Gjennom systematiske giftemål søkte David I av Skottland å knytte til seg de perifere området i riket som tradisjonelt hadde vært i opposisjon til kongemakten.⁷³ Det var denne politikken som satte Erlend Haraldsson i posisjon til å ta jarletittelen for Orknøyene. Forholdet til den norske kongemakten fikk likedan en fastere formalisering. På dette tidspunktet var det blitt en nødvendighet for kandidater til jarletittelen å dra til Norge for

⁶⁸ Thomson 2008: 58.

⁶⁹ Os: kap. 94.

⁷⁰ Thomson 2008: 116.

⁷¹ Gødingene Svein Åsleivsson og Torbjørn Klerk er sentrale aktører i konflikten. Særlig Svein var villig til å handle illojalt for egen vinning. Verdien av Sveins støtte og hvordan han ble behandlet etter krigen kommer oppgavene tilbake til i kap. 4.

⁷² Crawford 2013: 187.

⁷³ Oram 2011: 79.

å få en offisiell godkjenning av kongen.⁷⁴ Mer omfattende endringer kom mot slutten av århundret. Harald jarl hadde siden Ragnvald jarls død i 1158 styrt jarledømmet alene. I løpet av hans lange regjeringstid (→1206) fikk han merke at forholdet mellom orknøyjarlene og overherrene var forrykket i favør av sistnevnte.⁷⁵ Haralds jarls regjeringstid markerte sådan overgangen fra et semi-autonomt jarledømme til middelalderens jarledømme, hvor jarlen av Orknøyene-Caithness hadde vanlige, føydale bånd til sine overherrer.⁷⁶ Kampen mot de stadig sterkere overherrene toppet seg mot slutten av Harald jarls styre. Selv i europeisk sammenheng er det få eksempler på at en vasall har forsøkt å motstå sine overherrer med en slik kraft.⁷⁷ Harald jarls manglende evne til å motstå sine overherrer skyldtes ikke manglende forsøk, men overherrenes økte evne til å gripe direkte og varig inn.⁷⁸

Jarlens forhold til den norske kongen endret seg etter at jarlen spilte en viktig rolle i øyskjeggopprøret mot kong Sverre i 1193-94. Etter at kongen hadde slått ned opprøret dro Harald jarl til Norge for å forlike seg med kongen. 1195-forliket fratok jarledømmet Shetland, men jarledømmet i seg selv fikk bestå på strenge vilkår.⁷⁹ Kongen tilegnet seg samtidig store områder i jarledømmet, i tillegg til at han utplasserte en egen sysselmann og etter hvert egne hirdmenn på øyene.⁸⁰ Den norske kongemaktens tilstedeværelse i jarledømmet underminerte jarlens stilling. Jarlen klarte imidlertid å gjenvinne sin posisjon da kongemakten i Norge ble svekket mot slutten av kong Sverres levetid. Jarlens styrkede stilling var uansett bare midlertidig.

Konfliktene mellom den norske kongemakten og orknøyjarlene fortsatte etter Harald jarls død. Konfliktene og den norske kongemaktens evne til å gripe direkte inn illustreres best gjennom forlikene orknøyjarlene måtte inngå med kongemakten både i 1210 og 1224. Etter at Jon jarl ble drept i et fylleslagsmål med den norske kongens sysselmann på Orknøyene og hans menn i 1231, møtte nesten hele eliten i jarledømmet opp i Norge for å motta kongens dom.⁸¹ Domsavsigelsen er et klart uttrykk for at kongen var anerkjent som øverste domsmyndighet i jarledømmet. En del av domsavsigelsene var at fem menn måtte bøte med livet. Tiden hvor en jarl kunne bli drept uten konsekvenser var omsider forbi. Etter domsavsigelsen forliste

⁷⁴ Crawford 2013: 187.

⁷⁵ Barbara E. Crawford, "The Joint Earldoms of Orkney and Caithness" i S. Imsen (red.), *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100-c.1400*, Trondheim 2010: 87.

⁷⁶ Thomson 2008: 113.

⁷⁷ Crawford 2013: 242.

⁷⁸ Thomson 2008: 114.

⁷⁹ Bagge 2010: 86.

⁸⁰ Wærdahl 2011: 72.

⁸¹ Ibid: 82. En mer detaljert oversikt over endringene i forholdet mellom orknøyjarlene og den norske kongemakten finnes i samme verk, s. 71-84.

gødingskipet på vei tilbake til jarledømmet. Om bord på skipet var den orknøyske eliten og et interregnum oppstod i jarledømmet.

Den skotske kongemakten forsøkte en annen linje ovenfor jarledømmet. Fra 1150-tallet ble kirken benyttet for å styrke kongemaktens kontroll over jarledømmet, i likhet med andre perifere deler av Nord-Skottland.⁸² Konfliktene tilknyttet kirkepolitikk ble rask voldelige og ga den skotske kongen et moralsk imperativ til å invadere jarlens territorium. Foruten jarlens opptreden i konflikten med den skotske kirken var jarlen involvert i et opprør mot kongen i nord gjennom 1180- og 90-tallet.⁸³ Som en reaksjon på Harald jarls ulydighet rykket den skotske kongemakten i 1196 inn i Caithness med en massiv hær. Det var første gangen en skotsk konge hadde nådd kysten i nord.⁸⁴ Akkurat som Harald jarl hadde måtte kaste seg foran beina til den norske kongen, måtte han nå kaste seg foran den skotske kongen. Harald jarls konflikter med den skotske kongen fortsatte, med gjentatte underkastelser da Harald jarl gikk for langt.⁸⁵ Til forskjell fra konflikten med den norske kongen er det ingen tegn til at konfliktene mellom den skotske kongen og jarlen på slutten av 1100-tallet fikk varige følger. Harald jarl fikk uavkortet beholde både områder, rettigheter og inntekter på sikt.⁸⁶

Forholdet til den skotske kongemakten og kirken fortsatte å være konfliktfylt etter Harald jarls død.⁸⁷ Den politiske situasjonen i Nord-Skottland var enda preget av opprør både mot kongemakten og mot kirken. Det er uklart hvilken rolle Jon jarl spilte i konfliktene, men konfliktene svekket jarlen og den lokale befolkningens stilling ovenfor den skotske kongemakten ytterligere.⁸⁸ Interregnumet som fulgte etter Jon jarls død viser at den norske og skotske kongen ikke lenger var begrenset til å formelt anerkjenne den nye jarlen.⁸⁹

Fra midten av 1100-tallet til Jon jarls død i 1231 er det stadige konflikter som forteller om hvordan maktforholdet mellom orknøyjarlen og overherrene endret seg i løpet av perioden. Som i Norge var konsolideringsprosessen i Skottland med på å etablerere kongen som samfunnets øverste leder på bekostning av gamle ordninger. For jarlene betydde det reelle underkastelser om de utviste illojalitet. Samtidig forsøkte jarlene å opptre så selvstendig som mulig. Stadige lojalitetsbrudd vitner om at overherrenes forsøk på å bringe jarledømmet under

⁸² Crawford 2013: 241.

⁸³ R. Andrew McDonald, *The Kingdom of the Isles: Scotland's Western Seaboard, c.1100-c.1336*, East Linton 1997: 46.

⁸⁴ Crawford 2013: 247.

⁸⁵ Thomson 2008: 124-127.

⁸⁶ Crawford 2013: 257. Ingen varige følger, men midlertidig redusert kontroll over Caithness. Se Thomson 2008: 124.

⁸⁷ Thomson 2008: 129-131.

⁸⁸ Crawford 2013: 272; Thomson 2008: 131.

⁸⁹ Thomson 134-135.

kontroll møtte betydelig motstand i perioden. Hjulpet av tilfeldighetene med gødingskipets forlis fikk en ny gren av jarleslekten makten. Den skotske Angus-linjen hadde en svakere lokal maktbase og manglet det politiske spillerommet til den gamle norrøne linjen.

Kapittel 3: Institusjonelle rammer

3.1 Innledning

Kapittel har til hensikt å besvare problemstillingen: Hvordan virket institusjonelle rammer i form av arverett og samstyre inn på konfliktnivået?

For å besvare problemstillingen vil jeg se på hvordan arveretten generelt fungerte i den norrøne verden, og se hvordan det samstemmer med arveretten for jarledømmet. Hensikten er å stadfeste hvordan arveretten skapte legitime arvekrav hos flere, samtidige jarleemner. Av hensyn til oppgavens lange tidshorison vil jeg også trekke fram relevante endringer innenfor arveretten, med fokus på det norske og orknøyske arverett. I forlengelsen av arveretten vil jeg deretter se det orknøyske samjarledømmet opp mot sin parallell i det norske samkongedømmet. Kapitlet avslutter med empiriske undersøkelser av hvilken effekt arveretten og samjarledømmet som konsept hadde på jarledrap i Orknøyenes norrøne perioden.

3.2 Arverett

3.2.1 Arveretten i den norrøne verden

Den norrøne verdens arveregler var en sentral kilde til politisk ustabilitet. Det er sterkt knyttet til at arveretten etter en hersker var en slektsarverett, hvor det var tilhørighet til ætten som ga juridisk grunnlag til å heve arv.⁹⁰ Innenfor slekten var sønner første arveledd. Blant sønnene, så vel ekte- som uektefødte, var prinsippet lik deling av makt.⁹¹ Ved farens anerkjennelse av uektefødte sønner fikk de samme tilhørighet til ætten som ektefødte sønner.⁹² Tross arverettens bestemmelser om lik deling av makt var det uansett et avvik mellom teori og praksis. Det var ingen automatikk i arven. For å gjøre krav på arveretten var kandidatene avhengig av å kunne sette makt bak eget krav. Arvereglene er trolig inspirert av germanske rettsregler hvor det var mulig for oppdeling av arv, inkludert territorium, blant herskernes arvinger.⁹³

Samfunnet på Orknøyene var i vikingtiden og tidlig middelalder et utpreget norrønt samfunn. Det var etablert av en norrøn befolkning og styrt av en norrøn slekt med mytisk nedstamming fra norrøne kjemper.⁹⁴ Både gjennom opphav, tradisjon og stadig kontakt mellom jarledømmet og det norske fastlandet ble den politiske kulturen i jarledømmet påvirket og

⁹⁰ Hans Ingemann Kleven, *Norrøn arverett og samfunnsstruktur*, Oslo 2001: 12.

⁹¹ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLNMM) 1*, Finn Hodnebo (red.), Viborg 1956-78: 264.

⁹² Kirsten Hastrup, *Culture and History in Medieval Iceland*, Oxford 1985: 73.

⁹³ Blom 1972: 4.

⁹⁴ Preben Meulengracht Sørensen, *Saga and Society: An introduction to Old Norse Literature*, Odense 1993: 93.

formet av den politiske kulturen i de norske områdene.⁹⁵ Dette gjenspeiler seg i hvordan arveretten til jarledømmet fungerte.

Orknøyingenenes saga vil ha det til at arveretten ble etablert tidlig med norsk hjelp. Etter å ha først gitt Ragnvald Mørejarl Orknøyene og Shetland, opplyses det at den norske kongemakten senere ga både Sigurd Øysteinsson og Hallad Ragnvaldsson jarletittelen.⁹⁶ Jarletittelen framstilles på den måte som en slektsarverett hvor den norske kongen inntok den formelle rollen ved å overrekke og bekrefte Ragnvald Mørejarls valg av jarl. Kongemaktens rolle var trolig influert av sagaforfatterens samtid, hvor den norske kongemakten søkte å etablere sterkere kontroll over rikets perifere områder.⁹⁷ Ser vi på hvem som har kunnet smykke seg med jarletittel fram til 1231 kan vi se at jarletittelen var en slektsarverett tilhørende møreslekten. Helt fra etableringen av jarledømmet ca. 870 til drapet på Jon Haraldsson i 1231 tilhørte jarletittelen møreslekten, med forskjellige sidegrener. Unntaksvis forteller sagaen om at medlemmer av den norske kongeslekten satte møreslekten til side. Skal vi tro sagaen, hvilket i det tilfellet er relativt uproblematisk, hevdet ingen andre slekter i jarledømmet krav på jarletittelen.

Selv om opphavsmysten rundt jarledømmets tilblivelse er tvilsom er det liten tvil om at jarledømmet var påvirket av andre norrøne samfunn, især Norge. Den norrøne ekspansjonen i vikingtiden la grunnlaget for et felleskap mellom Norge og de norrøne øysamfunnene i den norrøne perioden.⁹⁸ Sammenligner vi arvereglene for det norske kongedømmet og det norrøne jarledømmet er det flere likheter som tyder på en norrøn påvirkning. Lik den norske kongeslektens arverett til kongetittelen, hadde den norrøne møreslekten en arverett til jarletittelen. Med det skiller det orknøyske jarledømmet seg fra jarledømmene i Norge, hvor jarletitler ikke lenger var arvelig etter Harald Hårfagres tid, med unntak for håløygjarlene og mørejarlene. Arvelige jarletitler i Norge opphørte helt etter jarlen Håkon Eirikssons død i 1029.⁹⁹ I norsk sammenheng er arvelige jarledømmer med andre ord et trekk ved vikingtiden som faller bort i middelalderen. Det arvelige elementet indikerer sådan en påvirkning fra andre områder.¹⁰⁰ I samtidens Skottland var jarletittelen arvelig og både geografisk nærhet og stadig

⁹⁵ All den tid eksistensen av et "Norge" i denne perioden kan diskuteres, velger jeg heller å benytte meg av begrepet de norske områdene.

⁹⁶ Os: kap. 4 og 8.

⁹⁷ Woolf 2007: 278

⁹⁸ Wærdahl 2011: 63.

⁹⁹ Crawford 2013: 84.

¹⁰⁰ En annen mulighet er at det arvelige elementet stammet fra arveretten møreslekten lenge hadde i Norge. Jarledømmets beliggenhet, langt fra rikets sentrum, kan ha bidratt til at det arvelige elementet fikk bestå. I fraværet av kongemaktens permanente tilstedeværelse var det ingen som hadde makt til å bryte møreslektens arvekrav. Utviklingen i Norge indikerer uansett at jarletitler var uforenelig med kongemaktens konsolideringsprosess.

kontakt kan ha bidratt til at jarletittelen ble arvelig i jarledømmet. Jarledømmets dualistiske profil og særegenhet kommer sådan tidlig til syne. Påvirkning fra både Norge og Skottland skapte et arvelig jarledømme.

3.2.2 Sentrale arverettslige endringer i den norrøne perioden

Arveretten til jarletittelen var imidlertid ikke statisk. På 1100-tallet hevet tre av jarledømmets jarler, Ragnvald Kale Kolsson, Harald Maddadsson og Harald Eiriksson sitt arvekrav gjennom morssiden. Tidligere jarler hadde alle arvet gjennom sin far. Norske arvekrav på kongetittelen gjennom morssiden forekom i samme periode og viste seg å være vanskelig å heve.¹⁰¹ Da Ragnvald jarl hevet sitt krav på 1130-tallet ble det blankt avvist av den sittende jarlen, Pål Håkonsson.¹⁰² Ragnvald jarl økte styrken i sitt krav ved å hevde at den avdøde orknøyjarlen, Magnus Erlendsson, som var kanonisert og i slekt med Ragnvald, støttet Ragnvalds krav. Verdien av å kunne knytte arvekravet opp mot helgenjarlen Magnus illustrerer hvordan kristendommen hadde fått fotfeste på Orknøyene. Ragnvald jarls popularitet og støtte på Shetland, hvor Magnus-kulten sto særlig sterkt, viser at den sakrale dimensjonen kunne være utslagsgivende i kampen om jarletittelen.

Først i høymiddelalderen, ved kroningen av Magnus Erlingsson i 1163, er det formelle endringer i arveretten i Norge. I tronfølgeaven av 1163 stadfestes det at retten til å arve kongetittel begrenses til ektefødte sønner av kongen.¹⁰³ Endringene i arveretten har ofte vært tolket som en allianse mellom kongemakt og kirke. All den tid dette er en korrekt tolkning var endringene også kommet i stand for å avskaffe samkongedømmet. Formuleringen av kongen i entall understreker at tiden med deling av kongedømmet ikke lenger var ønskelig. Like fullt var det lagt inn forbehold om kongens mentale tilstand for å spare folk og land fra en uskikket konge.¹⁰⁴

Med Håkon Håkonssons tronfølgeaven i 1260 ble arveretten til kongedømmet ytterligere innskrenket.¹⁰⁵ Med loven ble prinsippet om agnatisk primogenitur etablert ved lov i Norge. Agnatisk primogenitur betyr at arveretten ble regnet gjennom mannslinjen og tilfalt den eldste, ektefødte sønnen. Denne loven ligger utenfor perioden som behandles i oppgaven, men forteller

¹⁰¹ Sverre Bagge, *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, Berkeley 1991: 93. Nevnte Magnus Erlingssons arvekrav var legitimert gjennom hans mor, kongsdatteren Kristin. I kampen mot Sverre Sigurdsson stod Magnus arvekrav gjennom morssiden svakere enn Sverre Sigurdssons krav, til tross for at Magnus var ektefødt i motsetning til Sverre. Sverres arvekrav er i sin helhet sterkt diskutabelt.

¹⁰² Os: kap. 63.

¹⁰³ *Norske middelalderdokumenter (NMD)*, S. Bagge, S.H. Smedsdal og K. Helle (utg.), Bergen 1973: 32.

¹⁰⁴ *Ibid*: 34.

¹⁰⁵ *Ibid*: 106.

samtidig om et tilbakevendende behov for å endre på arveretten i Norge. Endringene med Magnus Erlingssons tronfølge lov er derimot plassert vel innenfor oppgavens periode. Endringene i Norge hadde ingen påvirkning på arveretten utenfor landet, men illustrerer problematikken tilknyttet bred arverett i den norrøne verden.

3.2.3 Sammenfatning

Arveretten til det orknøyske jarledømmet var påvirket av både skotske og norrøne arverett. Tidlig ble arveretten en slektsarverett tilhørende den norrøne møreslekten. I Norge ser vi en utvikling i høymiddelalderen mot innsnevring av arveretten til kongedømmet. På Orknøyene derimot er det ingen tegn til å innsnevre arveretten til jarledømmet. Mens det i Norge var en utvikling mot agnatisk primogenitur ser vi at jarledømmet arves gjennom både mor- og farslinjen utover 1100-tallet. Utvidelsen av arveretten førte til stadige samjarledømmer.

3.3 Samjarledømmet

Muligheten til å dele på jarleverdigheten åpnet for samstyre i form av samjarledømmet. Samjarledømmet var en oppdeling av både tittel og makt, men også tidvis av territorium. I praksis kunne samjarledømmet anta to forskjellige former. Jarlene kunne enten styre i fellesskap eller ved oppsplittelse av territorium. Dersom jarlene styrte i fellesskap var det normen at en av jarlene ble ansett som den styrende parten med hovedansvar for driften av jarledømmet og militæret. Fellesskapsstyre var vanligvis mindre stabilt, så det var mer normalt med en territoriell oppdeling av jarledømmet blant samjarler.¹⁰⁶

Uavhengig av oppsplittelsesform, var samjarledømmet en notorisk ustabil styreform som til stadighet endte med jarledrap.¹⁰⁷ Før sigurdsønnenes regjeringstid fra 1014 var samjarledømmet imidlertid en anomali som kun hadde forekommet én gang tidligere. Fra og med sigurdsønnene var samjarledømmet normen, hvor ingen jarler gikk helt fri fra å dele makten. Samtlige samjarledømmer fra 1014 var preget av gnisninger i ulik grad. Ofte ble konflikt unngått i siste liten gjennom mekling, men vel så ofte ble det åpen konflikt mellom samjarlene. På generelt grunnlag virker det å ha vært utslagsgivende hvor nært familieband jarlene hadde med hverandre. Harmonisk styre forekom oftere blant brødre enn blant nevøer.¹⁰⁸ Det ble derfor problematisk at to rivaliserende greiner av møreslekten etablerte seg på 1100-tallet.

¹⁰⁶ Thomson 2008: 70.

¹⁰⁷ Ibid: 58.

¹⁰⁸ Ibid: 88.

Oppdeling av makt, tittel og riket forekom også i Norge, hvor arvereglene fram til 1163 åpnet for deling av kongetittelen på lik linje med den orknøyske jarletittelen.¹⁰⁹ De fleste historikere som har studert det norske samkongedømmet har lagt vekt på at samkongedømmet var en kilde til intern splid.¹¹⁰ Sammenligninger av samstyret i Norge med samstyret på Orknøyene gir likevel inntrykk av at samstyret var fredeligere i Norge. Det tilsynelatende mer harmoniske samstyret i Norge var imidlertid en tilfeldighet.¹¹¹ Oftest var samkongedømmenes varighet kort slik at omfattende konflikter ikke fikk tid til å etablere seg. Det første samkongedømmet, mellom Magnus Olavsson og Harald Hardråde, illustrerer godt hvordan tilfeldigheter ofte hindret konflikteskalering. Kong Magnus hadde motvillig gått med på å dele kongetittelen med Harald da sistnevnte returnerte fra bysantinsk tjeneste i 1046. Haralds mektige krigerskikkelse og allianse med Svein Estridsson var skremmende nok på kong Magnus til at han godtok samkongedømmet med sin onkel. Uenighetene mellom samkongene forsvant ikke, men kong Magnus fatale fall fra hesten i 1047 hindret en potensiell konflikteskalering. Claus Krag mener uansett ikke at det er samkongedømmet som forfatningsprinsipp som hindret konflikt, men samkongenes oppfattelse av at delingen av kongetittelen ikke var nedverdiggende for noen av partene.¹¹²

Under den norske borgerkrigen (1130-1240) kom det tydelig fram at arveproblematikk tilknyttet samstyre kunne være like farlig i Norge som på Orknøyene. Fra 1130 til kong Sverres død i 1202 var Sverre den eneste norsk kongene som døde en naturlig død.¹¹³ Samkongedømmet mellom Inge, Sigurd og Øystein Haraldsson kan brukes som eksempel. Fram til slutten av 1140-tallet var samstyret mellom de tre kongene fredelig. Kort tid senere gikk Øystein og Sigurd sammen mot Inge, men begge måtte bøte med livet i kamp mot Inges styrker.¹¹⁴ Inge selv ble drept få år senere i kamp mot Håkon Herdebrei, sønn av Sigurd. Flokken rundt Inge ble samlet av Erling Skakke til å promotere sønnen, Magnus Erlingsson, sitt kandidatur til tronen. I et slag mellom Erling og Håkons styrker i 1162 ble Håkon drept.¹¹⁵

¹⁰⁹ Tronfølge-loven av 1163 hadde som intensjon å hindre at arveretten til kongetittelen ble hevet av andre enn Magnus Erlingssons ektefødte sønner. Det hindre imidlertid ikke at arvekrav ble framsatt av sønner av andre som hadde holdt kongetittel.

¹¹⁰ Sveaas Andersen 1977: 276. Et alternativt syn på samkongedømmet representeres først og fremst av Narve Bjørgo som har talt for at samkongedømmet hadde en stabiliserende funksjon.

¹¹¹ Sigurðsson 2008: 103.

¹¹² Claus Krag, *Norges historie fram til 1319*, Oslo 2000: 225.

¹¹³ Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo, *Norsk historie 1: 750-1537*, Oslo 2007: 116.

¹¹⁴ Jón Viðar Sigurðsson, *Norsk historie 800-1300: Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*, Oslo 1999: 114.

¹¹⁵ Ibid: 114.

Samstyre, om det var i form av samkongedømme eller samjarledømme, var kort oppsummert en styringsform med innebygget spenning.¹¹⁶ Hvorvidt spenningen forble uforløst eller ikke var ofte mer preget av tilfeldigheter enn av samstyret i seg selv. I Norge, som på Orknøyene, ble samstyret ofte brukt for å hindre konflikt mellom arvinger med legitime arvekrav.¹¹⁷ I mange tilfeller var det kun en midlertidig løsning hvor konflikter senere blusset opp, om ikke tilfeldigheter førte til enestyre før den tid.

Maktdeling og påfølgende konflikt var med andre ord ikke et særegent trekk for jarledømmet. Møreslektens norrøne opphav har gjort det naturlig å trekke paralleller til det norske samkongedømmet for å vise dette, men også andre steder i Europa var maktdeling en mulighet. I Norge tok det lenger tid før maktelingen ble et utpreget problem, men til gjengjeld bidro det til langvarig borgerkrig.

3.4 ca. 870-980

Perioden ca. 870-980 er svakt kildebelagt. Alle konklusjoner på bakgrunn av kildematerialet må sådan anses som høyst usikre. Rent politisk var jarledømmet i en etableringsfase med usikre grenser mot sør. På det rettslige området ble arveretten etablert som en slektsarverett. Samjarledømmet forekom en gang ca. 910-954, men førte ikke til konflikt mellom jarlene. Maktdeling etablerte seg derimot ikke som prinsipp ved flere kandidater til jarletittelen. Mangelen på klare retningslinje ved flere legitime arvinger førte til konflikt i jarledømmet etter 963.

3.4.1 Fra fredelig samstyre til intern arvestrid

Det første samjarledømmet endte ikke med konflikt mellom jarlene, selv om det fikk en blodig slutt for to av dem. Brødrene Erlend, Arnkjell og Torfinn Einarsson hadde tatt over jarledømme etter at deres far, Torv-Einar Ragnvaldsson, døde i ca. 910.¹¹⁸ Torfinn jarl hadde styrt sammen med sine brødre en periode før Erlend jarl og Arnkjell jarl ble med Eirik Blodøks på hærferd på De britiske øyer. Både Eirik og jarlene ble drept i slaget ved Stainmore i 954. Informasjonen i *Orknøyingenes saga* er både begrenset og usikker i perioden, men det er ingen tegn til at samjarledømmet mellom de tre brødrene var preget av konflikt.¹¹⁹

Ni år senere, ved Torfinn jarls død i 963, etterlot han seg fem sønner. De første eksemplene i sagaen på hvordan arveretten ledet til jarledrap finner vi i maktkampene som

¹¹⁶ Bagge 2010: 40.

¹¹⁷ Krag 2000: 226.

¹¹⁸ Os: kap. 8.

¹¹⁹ Ibid: kap. 8.

utspilte seg i den påfølgende perioden. Arnfinn Torfinnsson ble utnevnt til jarl, men ble tilsynelatende forgiftet av sin kone, Ragnhild, sønn av avdøde Eirik Blodøks.¹²⁰ Han ble etterfulgt av sin bror Håvard Torfinnsson, i jarlestolen. Håvard jarl giftet seg med Arnfinns enke, Ragnhild. Sagaen fremstiller Ragnhild som en utspekulert kvinne og gir henne på ny skylden for drapet på en jarl. I sagaen henvender Ragnhild seg til Einar Klining, søstersønn til Håvard og en av jarledømmets mest fremtredende gødinge, og overbeviste han om at jarletittelen kunne bli hans om han drepte den sittende jarlen. Etter at Einar hadde drept jarlen ble han selv drept av en annen Einar, gødingen Einar Hardkjeft, som også var søstersønn av Håvard. Ragnhild hadde ifølge sagaen påvirket Einar Hardkjeft til å drepe sin navnebror med løfte om jarledømmet som belønning, men hun valgte heller å gifte seg med Håvards bror, Ljot Torfinnsson, etter drapet på Einar Klining. Einar Hardkjeft samlet styrker og utfordret Ljot jarl i kampen om jarledømmet, men mislykkes ifølge sagaen på bakgrunn av Ljot jarls direkte avstamning fra Torfinn jarl. Etter å ha drept Einar Hardkjeft ble Ljot jarl utfordret av sin egen bror Skule Torfinnsson.¹²¹ Ljot jarl drepte sin bror, men døde selv av et infisert sår han fikk i kamp mot Skule jarls tilhengere.

Beretningene om konfliktene mellom brødrene må vurderes kildekritisk. Underholdningsaspektet ved sagaen skinner gjennom i hvordan Ragnhild gis rollen som manipulator. I tillegg er hendelsen tynt belagt og langt unna nedskrivningstidspunktet. Selv med det i mente er selve kjernen, konflikten knyttet til arv, trolig reell. I konflikten som utspilte seg er det ingen indisier på oppstyking av makt eller førsterett for noen etterkommere av den foregående jarlen.¹²² Arveretten var en slektsarvsrett hvor enhver mannlig etterkommer, uavhengig av grad av familiær nærhet til den avdøde jarlen kunne gjøre krav på sin arverett. Hvorvidt kravet lyktes var avhengig av den fysiske makten kandidaten kunne sette bak kravet.¹²³

Både Einar Klining og Einar Hardkjeft tilhørte møreslekten, men var lenger unna den foregående jarlen enn de som fikk jarletittel. I tillegg opplyser sagaen at Einar Hardkjefts manglende suksess var knyttet til at han ikke var sønn av Torfinn jarl.¹²⁴ Indikerer det at det var en generell oppfatning om at jarlene burde etterfølges av sine sønner? På Island var det vanlig, hvor det var kun ved fraværet av sønner at mer perifere medlemmer av slekten kunne arve

¹²⁰ Ibid: kap. 8.

¹²¹ Skule jarl hadde fått jarletittel i Skottland, men regnes ikke med i den offisielle oversikten over orknøyjarler

¹²² Crawford 2013: 112.

¹²³ Thomson 2008: 58.

¹²⁴ Os: kap. 9.

avdøde høvdinge.¹²⁵ For jarledømmet derimot er det flere indikasjoner på at arveretten var videre. Samtalene med Ragnhild tyder på at begge gødingene hadde et legitimt arvekrev. Både Einar Hardkjeft og Einar Klining var gødinge med tilknytning til møreslekten. Slektstilhørigheten ga dem rett til å heve sitt arvekrev, men det var gjennom nettverkene de hadde skaffet seg som gødinge at de hadde mulighet til å sette makt bak kravet.

Fokuset på at Einar Hardkjeft ikke var sønn av Torfinn jarl skyldes trolig andre forhold enn familiær nærhet. Sagaen er veldig tydelig på at Torfinn jarl hadde vært en sterk jarl og kriger.¹²⁶ Militær makt var ikke bare viktig internt i jarledømmet, men også i konfliktene jarlene var i på denne tiden med Moray-dynastiet i Caithness.¹²⁷ I denne kampen var det behov for en sterk leder. Jeg tolker det dithen at makt var viktigere enn familiær nærhet til den foregående jarlen tidlig i den norrøne perioden. Formalisering av retten til å bli jarl var enda ikke etablert etter avklarte mønstre slik den skulle bli i neste århundre.¹²⁸

3.4.2 Sammenfatning

Det første samjarledømmet tyder på at det tidlig eksisterte en teoretisk mulighet for å dele opp makt mellom ulike arvinger, i tråd med norrøn arverett. Styringsformen fungerte bra uten at det er klare indikasjoner på hvorfor. Møreslektens arverett var etablert, men det var normalt at jarledømmet ble arvet av et enkelt individ innenfor slekten. Andre kandidaters arverett var samtidig anerkjent og dersom noen satte fram sitt krav ledet det vanligvis til fatale sammenstøt mellom den sittende jarlen og utfordreren. Det er mye som tyder på at jarledømmets behov for en sterk militær leder i konflikten med de innfødte skottene i Caithness gjorde at makt var viktigere enn familiær nærhet til den foregående jarlen.

3.5 ca. 980-1140

Perioden ca. 980-1140 så store endringer for hvordan jarledømmet ble arvet. Den største endringen var at samjarledømmet, som kun hadde forekommet én gang tidligere, ble normen. Det som tilsynelatende hadde fungert harmonisk tidligere ble i denne perioden gjenstand for tilbakevendende konflikt og jarledrap. Arveretten kompliseres ytterligere ved at jarledømmet i 1014 ble et dobbelt jarledømme, underlagt både den skotske og den norske kongen.¹²⁹ I tillegg til å holde Orknøyene på vegne av den norske kongen, ble nå Caithness holdt i len fra den

¹²⁵ Jón Viðar Sigurðsson, *Chieftains and power in the Icelandic commonwealth*, Odense 1999a: 100.

¹²⁶ Os: kap. 8.

¹²⁷ Crawford 2013: 104.

¹²⁸ Ibid: 112.

¹²⁹ Wærdahl 2011: 34.

skotske kongen. Jarledømmet bestod sådan av to selvstendige enheter, som normalt, men ikke nødvendigvis ble styrt av samme jarl. Kombinert med fraksjonsdannelsen innad i jarlefamilien og en generell misnøye med maktdeling i jarledømmet, var opprettelsen av det doble jarledømmet med på å opprettholde konfliktnivået i jarledømmet.

3.5.1 Sigurdsønneses samjarledømme

Etter Sigurd Lodvessons fall i slaget ved Clontarf i 1014, ble jarledømmet arvet av tre av hans sønner. Hans fjerde sønn, Torfinn Sigurdsson var bare 5 år, men fikk jarletittel for Caithness av sin morfar, den skotske kongen Melcolm II.¹³⁰ Samjarledømmet mellom Sigurds jarls sønner, Sumarlide, Bruse og Erlend Sigurdsson endret fort karakter. Sumarlide jarl døde tidlig og Einar jarl holdt i den påfølgende perioden 2/3 av Orknøyene før Torfinn jarl ble gammel nok til å gjøre hevd på eget arvekrav.¹³¹ Torfinn jarls arvekrav ble møtt med misnøye av Einar jarl og de tre samjarlene begynte alle å samle sammen militære styrker. Bruse jarl inntok rollen som mekler for å hindre åpen krig mellom brødrene, med det resultat at Torfinn jarls arvekrav ble anerkjent. Einar jarl anklaget senere gødingen Torkjell fostre for å ha stått bak Torfinns arvekrav. Uvennskapet som oppstod mellom Einar jarl og Torkjell førte til flere situasjoner hvor Einar jarl og Torfinn jarl nesten braket sammen. Bruse jarl gikk igjen mellom for å mekle blant brødrene og de kom til enighet om at Einar jarl og Torkjell skulle etablere vennskap gjennom å arrangere gjestebud for hverandre.¹³² Samtidens vennskapsbånd var i utgangspunktet en garanti mot konflikt i samfunnet.¹³³ Vennskapsbåndet ble imidlertid aldri knyttet etter at Torkjells menn oppdaget at Einar jarl hadde utplassert egne menn for å ta Torkjell i bakhold. For å redde sitt eget liv drepte Torkjell jarlen.¹³⁴ Torfinn jarls arvekrav og den påfølgende tredelingen av jarledømmet var en av flere faktorer som bidro til Einar jarls død. I tiden forutfor tredelingen hadde Einar jarl større frihet til å fremme sin egen politikk i jarledømmet. Delingen av jarledømmet med ytterligere en jarl satte begrensninger for Einar jarl som til slutt bidro til hans eget dødsfall.

Allerede ved Sigurd jarls bortgang i 1014 er det sentrale endringer knyttet til forståelsen av arv og samjarledømmet. Sigurd jarl hadde blitt giftet inn i det skotske kongehuset. Det gjorde som nevnt utslag i opprettelsen av det doble jarledømmet.¹³⁵ Konflikten som oppstod mellom Einar jarl og Torfinn jarl i kjølvannet av opprettelsen var direkte knyttet til hvordan det influerte

¹³⁰ Os: kap. 13.

¹³¹ Ibid: kap. 14-15.

¹³² Ibid: kap. 16.

¹³³ Sigurdsson 2008: 79.

¹³⁴ Os, kap. 16.

¹³⁵ Wærdahl 2011: 34.

arveretten.¹³⁶ Einar jarl oppfattet det doble jarledømmet som en enhet og at Torfinn jarls besittelser i Sutherland og Caithness oppfylte Torfinn jarls krav.¹³⁷ Torfinn jarl oppfattet Orknøyene som et eget jarledømme, hvor han selv hadde rett på en tredjedel i arv fra sin far.¹³⁸ Torfinn jarl fikk kravet sitt igjennom, men oppholdt seg i den skotske delen av jarledømmet. Selv om Einar jarl motvillig hadde akseptert arvekravet blusset en gammel konflikt med Torkjell fostre opp da gødingen ble sendt for å innkassere skatt fra Orknøyene på vegne av Torfinn jarl.¹³⁹ Uvennskapet mellom Torkjell og Einar jarl var gammelt, men ble på nytt aktualisert etter at Torfinn jarl arvet en tredjedel av jarledømmet. Torkjell fostres drap på Einar jarl i gødingens gildstue i Sandwick var samtidig knyttet til flere forhold. Oppgaven vil komme tilbake til konflikten for å belyse disse, men nøyer seg i denne omgang med å trekke tråder som går til arv og samjarledømme.

Etter Einar jarls død var samjarledømmet redusert til to jarler igjen. Bruse jarl overtok først avdøde Einar jarls områder, men det skapte raskt misnøye hos Torfinn jarl. Stadige angrep på jarledømmet i samtiden ble for omfattende for Bruse jarl som hadde begrenset militær makt sammenlignet med sin yngre bror. I en avtale som begge parter var tjent med overga Bruse jarl den delen av jarledømmet som Einar jarl hadde styrt til Torfinn jarl i bytte mot at Torfinn jarl overtok eneansvaret for forsvaret av jarledømmet.¹⁴⁰ På generell basis viser det seg at en territoriell oppdeling av jarledømmet var mer hensiktsmessig enn delt styre.¹⁴¹ Fordelaktig som det var for Bruse jarl synliggjorde det markante status- og maktforskjeller mellom brødrene. Samtidig beretter ikke *Orknøyingenes saga* om flere konflikter mellom samjarlene. En høyst uvanlig situasjon oppstår hvor en jarl i et samjarledømme døde en naturlig død. Det er fristende å spekulere i om at det var nettopp de store forskjellene mellom jarlene som ble avgjørende for at samjarledømmet fungerte. Den klare underdanigheten til Bruse jarl gjorde at han ikke var en utfordrer til sin bror. Sagaen er i tillegg tydelig på at Bruse jarl hadde gode kvaliteter og var godt likt i jarledømmet.¹⁴² Verken Bruse jarls natur eller militær styrke la til rette for strid mot sin bror, samtidig som Torfinn jarl var uten rasjonelle argumenter for å gå etter sin bror.

¹³⁶ Crawford 2013: 131.

¹³⁷ Os: kap. 13.

¹³⁸ Ibid: kap. 13.

¹³⁹ Ibid: kap. 15.

¹⁴⁰ Ibid: kap. 19.

¹⁴¹ Thomson 2013: 70.

¹⁴² Os: kap. 13.

3.5.2 Samjarledømmet mellom Torfinn Sigurdsson og Ragnvald Brusesson

Etter Bruse jarls død styrte Torfinn jarl alene fram til Ragnvald Brusesson fikk høre om sin fars bortgang.¹⁴³ Da Ragnvald jarl ankom Orknøyene for å realisere sitt arvekrav gikk Torfinn jarl gladelig med på å frasi seg 2/3 av jarledømmet i bytte mot vennskap og støtte. Samtidig var Torfinn jarl klar på at Ragnvald jarls rettslige krav bare gjaldt for en 1/3 av jarledømmet, men Torfinn jarls sterke behov for støtte i kampen mot sine fiender var mer pressende.¹⁴⁴ Samjarledømmet mellom jarlene fungerte innledningsvis godt med felles plyndringstokt under Torfinn jarls ledelse. Utover på 1040-tallet surnet forholdet mellom jarlene til og de oppholdt seg stort sett i forskjellige områder av jarledømmet.¹⁴⁵ Kongene i det norske samkongedømmet i perioden ca. 1045 – ca. 1160 opererte ofte ut ifra samme prinsipp ved å oppholde seg i forskjellige deler av riket.¹⁴⁶

Åpen konflikt i jarledømmet kom som en konsekvens av at den norske stormannen Kalv Arnesson falt ut med kong Magnus Olavsson av Norge. Kalv hadde en vond forhistorie med kongefamilien som en av lederne av opprørsflokkene som drepte Magnus far, Olav Haraldsson, på Stiklestad i 1030.¹⁴⁷ Etter å ha falt ut med den norske kongen var det naturlig for Kalv å søke til Orknøyene. Han var tett knyttet til Torfinn jarl gjennom slektskap, men det lå samtidig til rette for konflikt med Ragnvald jarl. Ragnvald jarl hadde sterke bånd til både den nåværende og den foregående kongen. Kalvs inntreden aktualiserte spørsmålet om fordelingen av jord i jarledømmet. Selv om Kalv var en sterk alliansepartner for Torfinn jarl var underholdet kostbart. Det fikk Torfinn jarl til å be Ragnvald jarl om å gi fra seg den tredjedelen av jarledømmet som hadde tilhørt Einar Sigurdsson. Den påfølgende uenigheten om oppdelingen av jarledømmet førte til krig mellom jarlene. Den endelige løsningen falt først etter at Torkjell fostre, på Torfinn jarls ordre, drepte Ragnvald jarl.¹⁴⁸

En sårbarhet ved samjarledømmet som konsept åpenbarer seg i denne striden. Samjarledømmet medførte ikke bare en deling av makt, men også av inntekter. Hvorvidt det fikk utslag for kampen mellom jarlene var situasjonsbestemt. Torfinn jarl aksepterte Ragnvald jarls store landekrav ettersom inntektene ikke var avgjørende for Torfinn jarl da arvekravet ble framsatt. Kalv Arnessons følge talte imidlertid 80 mann, og la store økonomiske belastninger

¹⁴³ Ibid: kap. 21.

¹⁴⁴ Ibid: kap. 22.

¹⁴⁵ Ibid: kap. 22.

¹⁴⁶ Blom 1972: 7.

¹⁴⁷ Erik Gunnes, *Norges historie: Rikssamling og kristning 800-1177*, Drammen 1976: 260. Kalv Arnesson framstår i sin helhet som kalkulerende i sine valg. Han var i utgangspunktet Olav Haraldssons lendmann, men sviktet kongen for å bevare egen maktposisjon. Hans vikende lojalitet vedvarte ut livet og kan sammenlignes med gødingen Svein Åslveisson.

¹⁴⁸ Os: kap. 29.

på Torfinn jarl.¹⁴⁹ For å opprettholde underholdet av Kalv var Torfinn jarl avhengig av å utvide sitt eget inntektsgrunnlag. I sin tid som enestyre hadde Torfinn jarl dratt i viking for å supplere innenlands inntekter.¹⁵⁰ I en situasjon hvor det var spenning mellom jarlene later det til å ha vært for risikabelt å ty til et slikt alternativ. I lys av Kalvs vikende lojalitet var det ingen grunn til å legge til rette for at stormammen skulle knytte bånd til Ragnvald jarl. Ragnvald jarls tette forbindelse til den norske kongen var Kalvs beste mulighet til å returnere til Norge. Det visste ikke bare Torfinn jarl, men også Ragnvald jarl og kong Magnus, som la til rette for en retur for Kalv i bytte mot å støtte Ragnvald jarl.¹⁵¹

3.5.3 Den norske kongemaktens midlertidige tilsidesettelse av jarleslekten

Det neste samjarledømmet, mellom torfinnsønnene Pål og Erlend, var stort sett fredelig. Samstyret dem i mellom var lenge harmonisk etter at de arvet jarledømmet av sin far.¹⁵² Det var først ved uenigheter om arv blant deres sønner at det ble fiendtlig stemning mellom jarlene. En potensielt voldelig konflikt ble avverget ved at jarlene delte opp jarledømmet samtidig som Håkon Pålsson, sønn av Pål jarl, ble tvunget til å forlate jarledømmet.¹⁵³ Etter at Håkon hadde forlatt jarledømmet fungerte samstyret godt, med Erlend jarl som den styrende parten. Torfinnsønnenes samstyre ble avbrutt av en sterkere interesse for de norrøne øysamfunnene hos den norske kongen.¹⁵⁴ Med kong Magnus Berrføfts ekspedisjon vestover i 1098 ble jarletittelen midlertidig fratatt møreslekten til fordel for kongens sønn, Sigurd Magnusson. De tidligere jarlene ble sendt til Norge hvor de kort tid senere gikk bort. Den norske kongemaktens direkte styre kom til en slutt etter bare fem år ved kong Magnus død i Ulster i 1103.¹⁵⁵ Da nyheten nådde hans sønn forlot han jarledømmet for å bli konge i Norge. Det åpnet veien for at møreslekten igjen kunne ta over jarletittelen.

3.5.4 Misnøye med samjarledømmet og fraksjonsdannelse i møreslekten

Håkon Pålsson ble først utnevnt til jarl og samlet styrker for å bekjempe Magnus Erlendssons krav om å bli utnevnt til samjarl.¹⁵⁶ Venner av jarlene gikk mellom som meglere for å hindre en voldelig konflikt. Et viktig aspekt ved vennskapet i den norrøne verden var nettopp rollen

¹⁴⁹ Crawford 2013: 140.

¹⁵⁰ Os: kap. 20.

¹⁵¹ Ibid: kap. 25.

¹⁵² Torfinn Sigurdssons dødstidspunkt er omstridt. Ytterpunktene for de ulike dateringene varierer fra 1052 til 1065. Se Crawford 2013: 159-160.

¹⁵³ Os: kap. 35.

¹⁵⁴ Rosemary Power, "Magnus Barlelegs Expeditions to the West", i *Scottish Historical Review* vol. 65, Edinburgh 1986: 117.

¹⁵⁵ McDonald 1997: 37.

¹⁵⁶ Os: kap. 44.

som meglar i uoverensstemmelser blant samfunnseliten.¹⁵⁷ Igjen fungerte samjarledømmet godt innledningsvis med en felles front mot interne fiender.¹⁵⁸ Den skjøre strukturen i samjarledømmet brøt likevel til slutt sammen og jarlene måtte igjen forlikes ved hjelp av venner. Håkon jarl lurte imidlertid Magnus jarl i en felle, men var i utgangspunktet positiv til å spare Magnus jarls liv, i bytte mot lemlestelse og enejarledømme. Håkon jarls gødinger protesterte avgjørelsen, med begrunnelse om at de ønsket en slutt på delt styre.¹⁵⁹ Dette er det første eksplisitte uttrykket for at gødingene oppfattet samjarledømmet som en uønsket styringsform.

Konturene av konfliktene som skulle prege 1100-tallets samjarledømmer kan identifiseres i samjarledømmet mellom Håkon jarl og Magnus jarl. For det første er det tydelig at samstyre internt, som i Norge, ble oppfattet som ugunstig. Det var i tillegg en uttrykt vilje blant gødingene til å sette fysiske midler til bruk for å få en slutt på praksisen. En av de viktigste grunnene til at systemet ikke opphørte var arverettens bestemmelser om at arveretten var en slektsarverett. Samjarledømmets karakter endres samtidig i det normal praksis ble en deling mellom nevøer i kontrast til den tidligere delingen blant brødre. Innenfor slekten dannes det én linje fra Pål Torfinnsson og én annen fra Erlend Torfinnsson. Som tiden ville vise var samstyre mellom brødre fredeligere enn samstyre mellom fettere.¹⁶⁰ Arvekravene var uansett legitime innenfor rammene slektsarven etablerte. Tross gødingenes misnøye eskalerte voldsproblematikken tilknyttet samjarledømmet heller enn å opphøre, ved at en varig fraksjonsdannelse i jarlefamilien oppstod.¹⁶¹ Fraksjonsdannelsen kunne anta forskjellige former, men fulgte møreslekten gjennom hele 1100-tallet.

3.5.5 Samjarledømmets skjøre struktur

Stadige konflikter i jarledømmet understreker samjarledømmets grunnleggende skjørhet. Av dødsfall blant jarlene på 1100-tallet var det kun Håkon jarls dødsfall i 1123 som skyldes naturlige årsaker – dette i en tid hvor han alene styrte jarledømmet. Håkon jarl ble etterfulgt av sine sønner Harald og Pål Håkonsson. Samjarledømmet mellom brødrene var fra starten av turbulent og tvang fram en territoriell oppdeling. Oppdelingen forplantet seg videre til gødingene og jarledømmet var i realiteten delt i to riker i opposisjon mot hverandre. Misnøye med arveretten ga her en fraksjonsdannelse innenfor Pål-linjen. I 1127, etter fire års

¹⁵⁷ Sigurðsson 2008: 82.

¹⁵⁸ Os: kap. 46.

¹⁵⁹ Ibid: kap. 49.

¹⁶⁰ Thomson 2008: 88.

¹⁶¹ Crawford 2013: 165.

samjarledømme ble Harald jarl feilaktig forgiftet av Frakokk og Helga som hadde ment å forgifte Pål jarl.¹⁶² Frakokk og Helga tilhørte den skotske Maddad-klanen som gjennom 1100-tallet spilte en viktig rolle i det politiske spillet i jarledømmet.¹⁶³ Selve beretningen bærer preg av at språket er farget, men forteller samtidig at samjarledømmet var konfliktfylt i perioden. Etter Harald jarls død samlet mennene seg rundt Pål jarl, en indikasjon på at den tidligere fraksjonsdelingen var et resultat av samjarledømmet mer enn av misnøye med enkeltpersoner.

Pål jarls styre ble få år senere utfordret av Ragnvald Kale Kolsson. Ragnvald jarl tilhørte Erlend-linjen og knyttet sitt arvekrav til avdøde Magnus Erlendsson, som nå var blitt kanonisert.¹⁶⁴ Etter først å ha mislykkes i sitt forsøk på å få hevet arvekravet sitt, lyktes Ragnvald jarl i sitt andre forsøk. De fleste gødingene, i likhet med Pål jarl, ønsket å betale seg ut av samjarledømmet, men en midlertidig fred ble inngått.¹⁶⁵ En tilfeldighet førte til at Pål jarl ble tatt til fange av den mektige gødingen Svein Åsleivsson. *Orknøyingenes saga* forteller at med unntak av jarlene selv, var Svein den mektigste mannen i den vestlige verden.¹⁶⁶ Omtalen bærer preg av Sveins sentrale rolle i sagaen, men det er ingen tvil om at Svein var en betydelig maktfaktor i samtiden.¹⁶⁷ Sagaen presenterer to alternative versjoner hvor Pål jarl enten ble drept eller oppholdet seg i Skottland resten av sitt liv. Jeg har valgt å tolke det som et drap. Om Påls liv hadde blitt spart ville det vært overveiende sannsynlig at han senere figurerte i samtidig kildemateriale. I tillegg hadde Maddad-klanen et eget alternativ til jarletittelen i unge Harald Maddadsson.¹⁶⁸ Med Pål jarl av veien var utsiktene bedre for å få Haralds arvekrav igjennom.

3.5.6 Sammenfatning

I løpet av perioden ca. 980-1140 skjedde det store endringer tilknyttet arverett og samstyre. Etter 1014 ble samjarledømmet normen for å imøtekomme legitime arvekrav uten konflikt. Løsningen ved å dele på jarleverdigheten forhindret umiddelbare sammenstøt, men klarte ikke å forhindre at samjarler på senere tidspunkt havnet i konflikt. Med unntak av Bruse Sigurdssons død på 1030-tallet fikk samjarledømmet alltid et fatalt utfall. At Bruse jarl døde sottedøden later til å være resultat av den manglende trusselen han utgjorde for sin samjarl, Torfinn Sigurdsson. Med drapet på Magnus Erlingsson i 1117 gir sagaen det første eksplisitte uttrykket for at

¹⁶² Os: kap. 55.

¹⁶³ Oram 2011: 80-81.

¹⁶⁴ Os: kap. 68. Teknisk sett ikke kanonisert før i 1898 av pave Leo XIII, men de facto kort tid etter sin død.

¹⁶⁵ Ibid: kap. 73.

¹⁶⁶ Ibid: kap. 108.

¹⁶⁷ Pål Hafstad Eggset, *Mellom kornåker og langskip: Orknøyingen Svein Åsleivssons maktgrunnlag og levesett, ca 1130-1170*, Trondheim 2016: 1.

¹⁶⁸ Oram 2011: 81.

Samjarledømmet ikke var ønsket av gødingene. Dette er første, av flere, indikasjoner på at enejarledømmet var å foretrekke. Samjarledømmet bestod likevel og arveproblematikken ble ytterligere forverret ved fraksjonsdannelsen som oppstod i møreslekten på samme tid.

3.6 ca. 1140-1230

Mye av problematikken som oppstod på 1000-tallet og i første halvdel av 1100-tallet ble videreført til perioden ca. 1140-1230. Samjarledømmet var fremdeles normen og den innebygde skjørheten førte til stadige jarledrap. Fraksjonsdannelsen med Erlend-linjen og Pål-linjen bestod ut 1100-tallet og var et uttrykk for den internpolitiske situasjonen i jarledømmet. Samtidig ble perioden preget av to nyvinninger som ytterligere kompliserte arveretten. For det første hevdet flere arvekrav til jarletittelen gjennom morslinjen. I tillegg er det konkrete eksempler på at allmuens aksept ble avgjørende for arvekravene som ble fremsatt.

Overherrenes konsolideringsprosess ga dem på samme tid større makt. For jarledømmet ble det utslagsgivende ved at deres støtte til arvekrav fikk større tyngde. Utover i perioden forrykket maktbalansen seg i favør av overherrene. For jarlene var det ensbetydende med maktforringelse. Både i kampen mot overherrene og interne krefter ble det gjort forsøk på å løse konfliktene i tråd med vanlig praksis – med blod og sverd.

3.6.1 Nyvinninger innen arveretten

På 1150-tallet herjet krigen mellom de tre jarlene (1152-54), hvor utfallet ble fatalt for den ene, Erlend Haraldsson. Ragnvald Kale Kolsson, som hadde styrt jarledømmet med Harald Maddadsson tidligere, hadde nettopp returnert fra pilegrimsreise og funnet en annen jarl ved makten enn da han dro. Harald jarl hadde blitt presset ut av Erlend jarl og befant seg i Caithness. Ragnvald jarl hadde før sin reise satt Harald jarl til å styre jarledømmet alene i hans fravær.¹⁶⁹ Med Ragnvald jarls tilbakekomst var det tre mektige jarler i området og en konflikt var uunngåelig.¹⁷⁰ Ragnvald jarl inngikk først en allianse med Erlend jarl om territoriell oppdeling av jarledømmet, men med felles forsvar med Harald jarl.¹⁷¹ Alliansen varte bare en kort periode før Ragnvald jarl heller inngikk en ny allianse med Harald jarl. Maktbalansen mellom de to partene var skiftende helt til Harald jarl og Ragnvald jarl drepte Erlend jarl i et overraskelsesangrep i Darmsay.¹⁷²

¹⁶⁹ Os: kap. 85.

¹⁷⁰ Crawford 2013: 187.

¹⁷¹ Os: kap. 94.

¹⁷² Ibid: kap. 94.

Ved å se på Erlend jarls vei til jarletittelen kan vi se hvor komplekst det var å få anerkjent legitime arvekrav fra midten av 1150-tallet. Ikke bare tilhørte Erlend jarl den riktige slekten og hadde støtte hos gådingene. Både bønder og overherrer spilte en viktig rolle i Erlend jarls arvekrav. For å få aksept for sitt arvekrav dro Erlend jarl både til den skotske og den norske kongen. På dette tidspunktet var det blitt vanlig praksis å søke offisiell anerkjennelse fra sine overherrer.¹⁷³ Det var ikke første gang det skjedde, men i løpet av 1100-tallet utviklet det seg til å bli en nødvendighet. Vel så interessant er det at bøndene for første gang tilegnes en selvstendig rolle i arveprosessen. Etter at Harald jarl og Erlend jarl hadde kommet til enighet i Ragnvald jarls fravær, la Erlend jarl fram sin sak for bøndene og søkte aksept for eget krav.¹⁷⁴ Først etter bøndenes aksept fikk Erlend fullstendig gjennomslag for sitt arvekrav.

Harald jarl og Ragnvald jarls videre samjarledømme var av kort varighet ettersom Ragnvald jarl ble drept allerede i 1158, uten at det kan knyttes til konflikt mellom jarlene. Snarere tvert imot etablerte jarlene vennskap med Erlends tilhengere og styrte samjarledømmet i fellesskap, med Ragnvald jarl som den sterkeste parten.¹⁷⁵

Likt Erlend jarl hadde både Harald jarl og Ragnvald jarls arvekrav spor av nyvinninger. I øyeblikket er det at både Harald jarl og Ragnvald jarl arvet jarletittelen gjennom morsiden. Det gjentar seg ytterligere en gang mot slutten av perioden med Harald Eiriksson (den unge). I den norrøne verden representerer det en anomali, all den tid mannlige arvinger ble prioritert.¹⁷⁶ I samtlige tilfeller spiller både tilfældigheter og realpolitiske forhold inn. Som en kompensasjon for Kale Sæbjørnssons fall under norske kong Magnus Berrføfts ekspedisjon til de norrøne øysamfunnene i 1098 fikk sønnen hans, Kol, datteren til den avdøde jarlen Erlend Torfinnsson i giftemål.¹⁷⁷ Magnus Erlendsson ekteskap bar ingen barn, samtidig som Erling Erlendssons ble drept i tjeneste for kong Magnus.¹⁷⁸ Etter at erlendssønnene døde uten arvinger representerte Kol Erlend-linjen gjennom sitt ekteskap, men Kol ønsket ikke å benytte seg av denne muligheten og dro tilbake til Norge for å arve sin far i Agder. Arvekravet opphørte ikke, men ble overdratt til sønnen Kale Kolsson (senere Ragnvald Kale Kolsson, derav Ragnvald jarl). Ragnvald jarls arvekrav var fremdeles svakt og lyktes primært gjennom dyktig alliansepolitikk.¹⁷⁹ Harald den unges arvekrav deler mange likheter med Ragnvald jarls. Han arvet gjennom morslinjen som

¹⁷³ Crawford 2013: 186-187.

¹⁷⁴ Os: kap. 92.

¹⁷⁵ Ibid: kap. 100.

¹⁷⁶ William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law and Society in Saga Iceland*, Chicago 1990: 144-150; Se Kleven 2001: 333 for arvetavler.

¹⁷⁷ Os: kap. 42.

¹⁷⁸ Ibid: kap. 42, 45.

¹⁷⁹ Thomson 2008: 114.

representant for Erlend-linjen. Samtidig var styrken i kravet hans den støtten han kunne mobilisere.

Harald den eldre veit til arvetittelen avviker noe fra Ragnvald jarl og Harald den unges, men har grunnleggende likheter som var utslagsgivende. Unikt for Harald den eldre var det at han ikke representerte Pål-linjen alene, slik som de to andre gjorde for Erlend-linjen, på hvert sitt tidspunkt. Innenfor Pål-linjen hadde Erlend Haraldsson, som senere ble samjarl med både Harald den eldre og Ragnvald jarl, et sterkere arvekrav. Erlend Haraldsson var sønn av Harald Håkonsson som gikk bort i 1127. Rent teknisk var Erlend Haraldssons krav sterkere, men Harald den eldre tilknytning til både Svein Åsleivsson og Maddad-klanen viser igjen at maktforhold hadde avgjørende betydning for hvem som ble valgt til jarl. Styrken til Harald den eldre nettverk demonstreres i at han ble tatt til jarls som mindreårig, en hendelse uten forløpere i jarledømmets historie.¹⁸⁰ Samlende for de tre arvekravene som heves gjennom morssiden er det at styrken i nettverket var avgjørende. Kontrasterende til utviklingen i jarledømmet, var utviklingen i Skottland og Norge. Som tidligere nevnt markerte tronfølgeaven av 1163 et steg på veien mot primogenitur i Norge. I Skottland ble primogenitur allerede etablert etter Davids død i 1153 med det resultat at konflikt knyttet til arv nærmest opphørte.¹⁸¹

3.6.2 Samjarledømmets janusansikt

Etter Ragnvald jarls død styrte Harald jarl (den gamle) jarledømmet alene i lang tid før Harald Eiriksson (den unge) ble utnevnt til jarl i Norge av Magnus Erlingsson.¹⁸² Harald den unges arvekrav var knyttet til avstamningen fra Ragnvald jarl og hadde begge overherrenes støtte, men ble ikke akseptert av den sittende jarlen. Begge jarlene samlet sine hærer for å få gjennomslag for sine politiske mål. Harald den gamle store og erfarne hær ble utslagsgivende i det påfølgende slaget hvor Harald den unge ble drept.¹⁸³ Harald den unges dødsfall i 1198 er det siste voldelige dødsfallet i et samjarledømme.

At Harald den gamle nektet å imøtekomme Harald den unges arvekrav tyder på at kontekst var sentralt for om Harald den gamle var villig til å dele jarleverdigheten. Både Ragnvald jarl og Harald den unge var av Erlend-linjen, men det personlige båndet mellom Harald den eldre og Ragnvald jarl kan være en av grunnene til at samjarledømmet dem i mellom fungerte bra. En alternativ årsak kan ha vært styrkeforholdet mellom jarlene. Ragnvald jarl var den sterkeste parten og en konflikt ville sannsynligvis endt i favør av Ragnvald jarl. Da Harald

¹⁸⁰ Os: kap. 77.

¹⁸¹ *The Oxford companion to Scottish History*, Michael Lynch (utg.), Oxford 2001: 331.

¹⁸² Os: kap. 109.

¹⁸³ Ibid: kap. 110.

den unge tok jarletittelen var Harald den gamle den sterkeste parten. Ulikt det norske samkongedømmet, var det vanlig at en av jarlene hadde en dominerende rolle i styringen av jarledømmet. Om Harald den eldre hadde akseptert Harald den unge ville han trolig ha blitt den dominerende parten, men det ville samtidig begrenset Harald den gamles makt. Harald den gamles selvstendige maktutøvelse var allerede under sterkt press i skyggen av konsolideringsprosessene i Norge og Skottland.¹⁸⁴ Et samjarledømme, med en jarl utnevnt av både den skotske og den norske kongemakten var potensielt en ytterligere begrensning av Harald den gamles makt. Harald den unge var særlig høyt ansett hos den skotske kongen, Vilhelm I, som kunne bruke Harald den unges arverett til å posisjonere seg i kampen mot Harald den gamle.¹⁸⁵ Harald den gamles valg om å gå til krig mot Harald den unge framstår som en rasjonell maktpolitisk vurdering.

3.6.3 Sammenfatning

Slutten av den norrøne perioden så store nyvinninger innen arveretten. Jarledømmet ble ved flere anledninger arvet gjennom morslinjen samtidig som flere grupper fikk innflytelse på hvem som kunne smykke seg med jarletittelen. Interessant er det at arveretten til jarletittelen beveget seg i motsatt retning av arveretten i kongetittelen i både Skottland og Norge. Der primogenitur enten var etablert, eller på vei til å bli det, ser vi at arveretten i jarledømmet heller ble videre. Som en naturlig følge forble samjarledømmet en vanlig styreform i jarledømmet. Overherrenes økte evne til å påvirke arveprosessen var med på å opprettholde samjarledømmet som normal styringsform. I perioden viste imidlertid samjarledømmet seg som en dikotomisk styreform – både som stabiliserende og opprivende. Som tidligere var realpolitiske forhold sentrale, særlig i en tid hvor overherrene økte sin innflytelse på jarledømmet.

3.7 Sammenfatning

Jarledømmets arverett var i den norrøne perioden en sentral kilde til konflikt. Stadige endring forekom uten at det forebygget konflikt mellom jarlene. Den første perioden (ca. 870-980) er svakt kildebelagt, så alle konklusjoner på bakgrunn av kildematerialet må anses som høyst usikre. Er beretningene nøyaktige er det sannsynlig at møreslektens arvskrav var anerkjent, men at det ikke var etablert klare regler innenfor slekten. Det førte til at arvekravet kunne fremsettes av enhver med slektstilhørighet. Nøkkelen for suksess var evnen til å sette fysisk makt bak eget kandidatur. Samjarledømmet forekom kun én gang, og fungerte tilsynelatende harmonisk. Det

¹⁸⁴ Crawford 2013: 240.

¹⁸⁵ Thomson 2008: 119.

er ingen spor i kildene om at samjarledømmet førte til konflikter, slik tilfellet definitivt var i tiden fremover.

I perioden ca. 980-1140 var det primært sønner av foregående jarler som ble jarler. Samjarledømmet ble normen, illustrert ved at samtlige jarler etter Sigurd Lodvesson delte styret med en annen jarl på minst et tidspunkt. Endringer var ikke bare knyttet til å normalisere deling av makt, men også til veiene til makten. En overgang fra samjarledømme blant brødre til nevøer ble vanlig, men ikke utelukkende. På tampen av perioden får vi for første gang se en jarl kreve sin arv gjennom morssiden med Ragnvald Kale Kolsson. Dette var et avvik fra tidligere praksis og hadde større sannsynlighet for å bli negativt mottatt av både den sittende jarlen, gødingene og befolkningen. Arvekrav framsatt gjennom morssiden var en ny kilde til konflikt fra midten av 1130-tallet og krevde omfattende mobilisering av alliansenettverk. Samjarledømmets skjørhet ble tydeliggjort i perioden med gjentakende konflikter mellom samjarlene. Konfliktene som i den foregående perioden var tettere knyttet til uklar arverett ble erstattet av konflikter nærmere knyttet til samjarledømmet som konsept. Det var en utpreget misnøye med samjarledømmet hos gødingene og fraksjonsdannelser både innenfor jarlefamilien og blant gødingene ble etablert.

I den siste perioden med norrøne jarler (ca. 1140-1230) får vi ytterligere to eksempler på at jarletittelen kunne arves gjennom morssiden. Endringer i retning av primogenitur i Norge ser vi ikke igjen i jarledømmet. Naboer i sør, Skottland, hadde allerede i 1153 etablert primogenitur for arveretten til kongetittelen. Utviklingen av en videre arverett strider samtidig med misnøyen med samstyre internt i jarledømmet. Sentralt i opprettholdelse av samjarledømmet er overherrenes støtte til ulike jarleemner. Selv om det kommer tydeligst fram på 1100-tallet er hele den norrøne perioden preget av en tiltakende vekst i grupper som har politisk påvirkningskraft i jarledømmet. Neste kapittel setter fokus på de forskjellige gruppene gjennom en analyse av hvordan jarlenes nettverk bidro til drap i jarlefamilien.

Kapittel 4: Nettverk

4.1 Innledning

Kapittelet har til hensikt å besvare problemstillingen: Hvilke aktører hadde mulighet og interesse av å bidra til høy frekvens av jarledrap?

Som et ledd i analysen av nettverkenes bidrag vil jeg først se på hvilke bånd som inngikk i jarlenes nettverk. Av rent strukturelle årsaker har jeg valgt å skille mellom et indre og et ytre nettverk så langt det lar seg gjøre. Skillet mellom indre og ytre nettverk går langs geografisk skillelinjer, ikke mellom grad av personlig nærhet til jarlene. Det indre nettverket tar for seg aktører innenfor jarledømmet, med et særlig fokus på gødingene og hirden. Allmuen i jarledømmet later til å ha hatt lite med jarlenes dødsfall å gjøre. Allmuens perifere rolle i sagaen skyldes trolig at den politiske arena stort sett var forbeholdt jarlen og gødingene.¹⁸⁶ Allmuen spilte likevel en viktig rolle, også politisk. Enhver jarl var avhengig av å bli akseptert av allmuen for å få tilgang til jarletittelen. I det daglige virke var det likevel hirden og gødingene som var de viktigste interne aktørene sammen med jarlen.

Det ytre nettverket ser på hvilke forbindelser jarlene hadde utenfor jarledømmet. Allerede i vikingtiden hadde jarlene utenrikspolitiske målsetninger. Aktivitet både i Nord- og Nordvest-Skottland, så vel som i irskesjøområdet, satte jarlene i kontakt med de øverste sjiktene på De britiske øyer. Den overregionale kontakten vedvarte gjennom den norrøne perioden, men ble i økende grad rettet mot jarlenes overherrer. Etter hvert som den skotske og den norske kongemakten konsoliderte sitt indre styre ble kontakten med jarledømmet sterkere og mer krevende for jarlene.

4.2 Nettverk i den norrøne verden

På generelt grunnlag var det størrelsen på nettverket som avgjorde hvem som var den mektigste i samfunnet.¹⁸⁷ Jarlens høye status i samfunnet hang sammen med deres vide nettverksforbindelser. Hvilke bånd som utgjorde de forskjellige forbindelsene var avhengig av jarlens motpart.

Tidligere forskning på den norrøne perioden hevdet at ættesamfunnet var den grunnleggende enheten i samfunnet, både på det sosiale og det politiske plan. Nyere forskning har rokket ved denne oppfattelsen og satt fokus på vennskapsbåndet.¹⁸⁸ Det bilaterale

¹⁸⁶ Gunnes 1976: 143.

¹⁸⁷ Sigurðsson 2008: 78.

¹⁸⁸ Lars Hermanson, Thomas Småberg, Jón Viðar Sigurðsson og Jakob Danneskiold-Samsøe, ”Inledning: Vänner, patroner och klienter”, i L. Hermanson, T. Småberg, J. V. Sigurðsson og J. Danneskiold-Samsøe (red.), *Vänner, patroner och klienter i Norden 900-1800*, Reykjavik 2007: 11.

slektsbåndet gjorde tilhørighet til slekten relativ og kontekstavhengig.¹⁸⁹ Vennskapsbåndet var derimot direkte mellom patron og klient, og kjennetegnes av større stabilitet. Det er viktig å understreke at det norrøne vennskapet var mer enn et sosialt bånd, slik det primært er i dag. Vennskapet var en sosial, bindende kontrakt basert på gjensidighetsprinsippet.¹⁹⁰ Gjensidighetsprinsippet innebar at begge parter skulle tjene på vennskapet.

Selv om slektsbåndet var mindre stabilt enn vennskapet, var slektsbåndet fremdeles viktig. Bånd kunne kombineres og hadde den samme funksjonen – støtte og beskyttelse. I tillegg til slekt- og vennskapsbånd hadde jarlen formelle bånd tilknyttet sin politiske posisjon. Jarlens plass i politikken stilte han øverst internt i jarledømmet, men samtidig under sine overherrer. Konsekvensen var at jarlen inngikk patron-klientforhold hvor han inntok forskjellige roller. I jarledømmet var han patron for gådingene som holdt gårder i bytte mot lojalitet og støtte. Ovenfor overherrene var jarlen klient som holdt jarledømmet i bytte forskjellige forpliktelser.¹⁹¹

En gjennomgang av jarlens indre og ytre nettverk vil vise hvordan jarlene kombinerte forskjellige bånd, både internt og eksternt, til aktørene som hadde størst makt til å yte politisk påvirkning i jarledømmet. Tilsvarende strategier ble anvendt av de mest suksessrike herskerne på det kontinentale fastlandet.¹⁹²

4.3 Jarlens nettverk

4.3.1 Indre nettverk

På det indre plan kan jarledømmets sosiale og politiske struktur i den norrøne perioden grovt deles i tre. Det øverste sjiktet i hierarkiet bestod av jarlen(e). Like under jarlen var jarlens egen hird og gådingene, mens det brede sjikt av befolkningen, allmuen, var plassert nederst. Skillet mellom de to øverste sjiktene var relativt lite og preget av utstrakt samarbeid. Politiske makt og påvirkningskraften var stort sett forbeholdt disse sjiktene. Jarledømmet var dermed upreget aristokratisk i den norrøne perioden.

Med jarletittelen fulgte retten til å holde egen hird.¹⁹³ Hirden bestod av håndgangne menn som hadde sverget troskap til jarlen. Foruten å bidra i lokalstyret var hirden viktig for jarlens sikkerhet så vel som et symbol på jarlens status og makt. Blant medlemmene av hirden

¹⁸⁹ Ibid: 11.

¹⁹⁰ Jón Viðar Sigurðsson, *Den vennlige vikingen: Venskapsmakt i Norge og på Island 900-1300*, Oslo 2010: 21.

¹⁹¹ Crawford 2013: 5-6. Jarlen var blant de fremste i den norske kongens hird, mens båndet til den skotske kongen var mindre formelt. Ovenfor begge kongen måtte jarlen sverge en lojalitetsplikt, men denne ble til stadighet misligholdt.

¹⁹² Althoff 2004: 85.

¹⁹³ Wærdahl 2011: 35.

var de geistlige.¹⁹⁴ I lokalstyret var deres skrivekunnskaper et nyttig redskap for jarlen. Enda viktigere var kanskje den militære rollen de spilte. I et samfunn hvor jarlen var i en utsatt posisjon var biskopens frender, godt utstyrte og tøffe krigere, viktige støttespillere for jarlen i sammenstøtet med både interne og eksterne fiender.¹⁹⁵

Rent geografisk bestod jarledømmet av en rekke øyer av varierende størrelse. For å styre jarledømmet på en effektiv måte var det av den grunn viktig å ha støttespillere på de viktigste gårdene rundt om på øyene. Gårdene ble gitt til gødingene av jarlen som til gjengjeld forpliktet seg til å utvise jarlen militær støtte og lojalitet.¹⁹⁶ Et tradisjonelt patron-klientforhold ble sådan opprettet mellom jarlen og de enkelte gødingene.¹⁹⁷ Vasallbåndet mellom gødingene og jarlen var imidlertid bare et av flere personlig bånd dem imellom. Gødingene var menn fra de fremste slektene i jarledømmet, og ofte knyttet til jarlen gjennom slekts- og vennskapsbånd i tillegg.¹⁹⁸

De fleste gødingene hadde trolig egne gårder i utgangspunktet, men den mest verdifulle jorden tilhørte jarlen. Det gjorde at det var attraktivt for gødingene å gå i tjeneste hos jarlen. For jarlen var det en god byttehandel. I et samfunn uten leidangssystemet vi kjenner fra Norge, var det militære systemet i større grad basert på personlige forbindelser.¹⁹⁹ For å opprettholde vennskapsbåndet med gødingene var jarlen avhengig av å gi gaver og arrangere gjestebud.²⁰⁰ Jarlens gavmildhet hang sammen med at det økonomiske systemet var preget av gjensidighet og redistribusjon.²⁰¹ Både gjennom gaver fra jarlene og gjennom egen virksomhet tilegnet gødingene seg store ressurser som de kunne bruke til å danne egne vennskapsbånd i jarledømmet. Selv om jarlen var samfunnets de facto øverste leder var det relativt lite som skilte jarlen og de mektigste gødingene. Jarlens avhengighet av gødingene førte til at jarlen måtte handle i samråd med gødingene.²⁰² Gødingenes forhold til jarlen kan sammenlignes med forholdet lendmennene i Norge hadde med den norske kongen. Det er klare likheter i hvordan lendmennene ble gitt jord i bytte mot militær tjeneste og lojalitet.²⁰³ Det samme gjelder bruken av gaver og gjestebud for å opprettholde lojaliteten. En essensiell forskjell er at gødingene ikke var like avhengige av jarlens gunst som lendmennene var av kongens.

¹⁹⁴ Crawford 2013: 73.

¹⁹⁵ Os: kap. 109. Biskopens frender trekkes fram for å understreke styrken i hæren Harald Maddadsson mobiliserte i kamp mot Harald Eiriksson.

¹⁹⁶ Crawford 2013: 17; Sigurðsson 2008: 105.

¹⁹⁷ Sigurðsson 2008: 24. En allianse mellom to personer av ulike status, makt og rikdom. Begge parter har noe å tjene og gi: lojal støtte fra klienten, beskyttelse og hjelp fra patronen.

¹⁹⁸ Joseph Storer Clouston, *A History of Orkney*, Kirkwall 1932: 159.

¹⁹⁹ Thomson 2008: 106.

²⁰⁰ Sigurðsson 2008: 79.

²⁰¹ Eggset 2016: 27.

²⁰² Thomson 2008: 106.

²⁰³ Sigurðsson 1999: 85.

Internt i jarledømmet var jarlens handlingsrom begrenset av flere grupper, hvor særlig gødingene utpekte seg. Båndene mellom jarlene og gødingene var flerfoldige, med kontinuerlig behov for pleie. Tross den gjensidige nytteverdien i forholdet var lojaliteten som gødingene utviste begrenset. De var mektige høvdinger med egne ambisjoner. I et samfunn med stadige kamper om retten til å påberope seg tittelen som jarl var dette noe gødingene visste å utnytte.

4.3.2 Ytre nettverk

I tider med konflikt var det imidlertid ikke bare interne krefter som påvirket utfallet. Jarlens nettverk var også overregionalt. I maktkampene som forgikk på De britiske øyer involverte jarlene seg og knyttet slekts- og vennskapsbånd med stormenn, jarler og konger. I konflikter skapte dette gjensidige muligheter for å kalle på hjelp, hvilket både førte til at orknøjarler døde langt hjemmefra, men også til at interne konflikter fikk innslag av eksterne krefter. I hvilken grad jarlene knyttet overregionale bånd var avhengig av en rekke forhold som for eksempel grad av intern ro og personlige ambisjoner.

Et mer varig bånd var patron-klientforholdet med overherrene, den skotske og den norske kongen. Som innehaver av jarletittelen var jarlen vasall for begge kongene. Jarlen holdt Caithness på vegne av den skotske kongen og Orknøyene-Shetland på vegne av den norske kongen. Jarledømmet bestod sådan av to jarledømmer som normalt sett ble holdt av samme individ.²⁰⁴ Å være vasall for to overherrer var ikke uvanlig i samtidens Europa. Uvanlig var det derimot at en vasall holdt to så mektige posisjoner i forskjellige kongedømmer.²⁰⁵ For store deler av den norrøne perioden var forholdet til overherrene preget av sporadisk kontakt. Ved innsettelse eller ved kongsskifte var det vanlig at båndet mellom jarl og konge ble forseglet med at jarlen sverget troskap til kongen, etterfulgt av en hyllestseremoni.²⁰⁶ Til gjengjeld fikk jarlen styre jarledømmet med full frihet. Så lenge overherrene ikke var i posisjon til å yte direkte innflytelse påvirket de jarledømmet på mer indirekte vis.²⁰⁷ Utnevnelser av jarler og militær støtte bidro til at konfliktnivået i jarledømmet var høyt.

Den formelle underordningen som fulgte med jarletittelen kunne suppleres med andre personlige og sosiale bånd mellom jarl og konge. Båndene ble knyttet på samme måte som bånd ble knyttet internt i jarledømmet – gjennom oppfostring, vennskap og giftemål. I tråd med europeisk praksis var det ingen begrensninger på hvilke typer bånd som kunne knyttes mellom

²⁰⁴ Crawford 2010: 75.

²⁰⁵ Ibid: 84.

²⁰⁶ Crawford 2013: 19.

²⁰⁷ Thomson 2008: 75; Wærdahl 2013: 42.

en herre og hans vasaller.²⁰⁸ Tette bånd til sine overherrer var viktige for jarlen i konflikter. Båndene ble etablert og vedlikeholdt i et forsøk på å sikre beskyttelse og hjelp.²⁰⁹ På samme måte var kongene tjent med å ha gode relasjoner til sine vasaller om en konflikt skulle oppstå, enten i jarledømmet eller nærmere kongenes egne kjerneområder. Tette bånd med kongene bidro både til maktdeling gjennom samjarledømmet, men også til voldsbruk om samjarlene falt ut med hverandre. Muligheten til å søke støtte hos en overherre ble vanligvis møtt med gehør og ga jarlene den militære støtten de trengte for å kjempe for sin rett til jarletittelen.

4.4 ca. 870-980

Tidlig i perioden knyttet jarlene overregionale bånd for å realisere egne ambisjoner.

Sagalitteraturen er stille om hvilke former for bånd som ble inngått og hvordan de ble etablert. Det som vites er at båndene førte jarlene inn i maktkampene på De britiske øyene. Interne konflikter oppstod først i 963. De interne konfliktene var influert av krefter både i det indre og det ytre nettverket. Det ytre nettverkets rolle i interne konflikter var imidlertid i startfasen. Det var det indre nettverket som hadde størst påvirkningskraft i interne konflikter.

4.4.1 Tidlige overregionale bånd

Sigurd Øysteinson er den første jarlen i den offisielle oversikten. *Orknøyingenes saga* forteller at Sigurd jarl var en mektig jarl som sammen med Torstein Raude herjet i Nord-Skottland og la store deler under sitt styre.²¹⁰ Angivelig døde Sigurd jarl av en betent tann fra fienden Melbrigta jarls avkappede hode.²¹¹ Beretningen bærer mer enn et preg av legende og bør ikke tolkes bokstavelig. Den dramatiske beskrivelsen av Sigurd jarls dødsårsak er trolig knyttet til lokal folkløse.²¹² En mer sannsynlig forklaring er at Sigurd jarl døde av en mer alminnelig infeksjon han fikk i strid i Skottland. Om enn ordlyd og dødsårsaken er høyst usikker, er det interessant å se jarledømmets tilknytning til det skotske fastlandet allerede under Sigurd jarls tid. Jarlen etablerte et ytre nettverk som involverte han i maktkampene på De britiske øyene.

Dessverre gir ikke sagaen noen indikasjon på hvordan samarbeidet mellom Sigurd jarl og Torstein ble etablert eller vedlikeholdt. Det ser imidlertid ut til at samarbeidet var myntet på

²⁰⁸ Althoff 2004: 68.

²⁰⁹ Ibid: 84.

²¹⁰ Hvorvidt sagaen har rett i at så store områder ble lagt under Torstein Raude og Sigurd jarl er høyst diskutabelt. Ved å se til Sigurd jarls grav kan vi få et mer realistisk innblikk i omfanget av erobringene. Sigurd jarls grav ved Dornoch Firth gir en form for bekreftelse for at Sigurd jarl hadde erobret området ned til Moray og var involvert i konflikter langt inn i Nord-Skottland. Beliggenheten på nordsiden av Great Glen indikerer samtidig at Sigurd jarl og Torstein Raude hadde mindre suksess enn sagaen gir inntrykk av. Se Crawford 2013: 95.

²¹¹ Os: kap. 5.

²¹² Crawford 2013: 93.

felles ambisjoner i Nord-Skottland.²¹³ Det vi ser er at jarlens ambisjoner bidro til at han etablerte et ytre nettverk som kunne hjelpe til med å realisere ambisjonene. Jarledømmets beliggenhet nord for det skotske fastlandet førte til stadige konflikter med de skotske jarlene i Nord-Skottland. Forbindelsene i det overregionale nettverket baserte seg på felles maktinteresser og kunne få fatale utfall.

De overregionale båndene i det ytre nettverket til jarlene viste seg igjen da Eirik Blodøks måtte flykte landet etter Håkon Adelsteinfostres retur. Den tidligere kongen gikk i land på Orknøyene og engasjerte samjarlene Arnkjell og Erlend Einarsson i sin tjeneste.²¹⁴ Heller ikke her gir sagaen informasjon om hvilke bånd som ble etablert mellom Eirik og jarlene. Som tidligere nevnt ble dette jarlenes bane, etter at begge, i likhet med Eirik, ble drept i slaget ved Stainmore i 954.²¹⁵

Arnkjell jarl, Erlend jarl og Sigurd jarl ble involvert i allianser med mektigere partner enn seg selv. I en tid med uavklarte og flytende maktforhold på De britiske øyer var det like farlig som det potensielt var fruktbart. Som i Sigurd jarls tilfelle ga det kontroll over nye områder, men for alle tre endte det dødelig i møte med nye fiender. Jarlenes overregionale engasjement skiller seg ikke ut fra tilsvarende sjikts opplevelser i samtiden. I hele den britiske sfæren var det konflikter som involverte styrker som var langt unna sitt vante hjemsted. Både som leiesoldater og i viking var jarlene og større deler av befolkningen i jarledømmet til stadighet utenfor jarledømmets egne grenser.²¹⁶

4.4.2 Interne konflikter i jarleslekten

Perioden ca. 870-980 avsluttes med intern maktkamp mellom jarler og jarleemner etter Torfinn Einarssons død i 963. I forrige kapittel ble arvedisputtene etter Torfinn jarl diskutert. Med Ragnhild som angivelig trådtrekker ble lederne i jarlefamilien drept over en lav sko i løpet av de neste 17 årene. Innen 980 var fire jarler og ytterligere tre jarleemner blitt drept i kampen om jarletittelen.²¹⁷ Informasjonen i *Orknøyingenenes saga* er både begrenset og preget av framstillingen av Ragnhild, men vi kan samtidig se noen linjer som peker framover. Det er første gang jarletittelen var gjenstand for splittelse i jarlefamilien og påfølgende maktkamp. I sterk kontrast til samjarledømmet mellom einarsønnene maler sagaen et bilde preget av konflikt etter 963. Peter Foote har spekulert i om at framstillingen er brukt som et forvarsel av sagaens

²¹³ Ibid: 114.

²¹⁴ Os: kap. 8.

²¹⁵ Gareth Williams, *Eirik Blodøks*, Hafirsford 2010: 105.

²¹⁶ James H. Barrett, "The Pirate Fishermen: The Political Economy of a Medieval Maritime Society" i B. Crawford, E. Smith, B. B. Taylor og S. Williams (red.), *West over Sea*, Leiden 2007: 326.

²¹⁷ Os: kap. 9-11.

forfatter til de varige konfliktene i jarlefamilien etter 1014.²¹⁸ Vel så interessant er det at allmuen tilskrives en selvstendig rolle. Både Einar Klining og Einar Hardkjeft later til å ha manglet nødvendig støtte i befolkningen til å ta tittelen. Det understreker et poeng som sjelden uttales eksplisitt i sagaen, men som samtidig hele tiden gjorde seg gjeldende, nemlig at befolkningens støtte var avgjørende for å bli utnevnt til jarl. Selv om gødingene var den viktigste gruppen i det indre nettverket, var det også nødvendig å ta hensyn til andre grupper. Et tredje og siste element som peker framover er de skotske jarlenes politiske påvirkningskraft. Skule Torfinnssons framstøt på jarletittelen fant støtte i Skottland.²¹⁹ Ved å se den norrøne perioden under ett er det en kjensgjerning at mange arvekrav på jarletittelen ble framsatt enten fra Nord-Skottland eller med støtte i regionen.

Etter de interne stridighetene stod Lodve Torfinnsson igjen som jarl.²²⁰ Før denne tid hadde krefter i både det indre og det ytre nettverket bidratt til omfattende voldsbruk og drap i jarlefamilien. Tross påvirkning fra både det indre og det ytre nettverk, var det primært førstnevnte som hadde betydning i konfliktene i perioden 963-980. Da maktkampene internt i jarledømmet var over ble det ny aktualitet for det ytre nettverket. Skule jarls skotske støttespillere møtte Lodve jarls styrker til kamp i Caithness. Lodve jarl vant slaget, men døde av et sår han pådro seg. Hendelsen vitner om at den skotske støtten bak Skule jarls forsøk på å bli jarl, var motivert av de skotske jarlenes egne ambisjoner. I et lengre perspektiv er det interessant å notere seg Lodve jarls giftemål med Edna, datter av den irske kongen Kjarval.²²¹ Kildematerialet gir ingen spor av Lodve jarls tilstedeværelse i området rundt Irskesjøen, men hans mektige etterkommere, sønnen Sigurd Lodvesson og barnebarnet Torfinn Sigurdsson, involverte seg sterkt i området.

4.4.3 Sammenfatning

Perioden ca. 870-980 preges av variasjon mellom interne konflikter og krigføring i fremmede områder. Det ytre nettverket hadde liten påvirkning på de interne konfliktene i jarledømmet, men gjorde større utslag ved at flere jarler døde utenfor jarledømmet. De ytre nettverkene som jarlene inngikk var ofte med mektigere skikkelser enn jarlene selv. Jarlene opptrådte derav oftere som hærmenn, enn hærførere. Hvilke relasjoner som lå til grunn for alliansene jarlene knyttet i det ytre nettverket er vanskelig å besvare, men det later til at felles ambisjoner har stått sentralt. De interne konfliktene om retten til jarletittelen var i større grad preget av krefter i det

²¹⁸ Foote 1988: 196.

²¹⁹ Os: kap. 10.

²²⁰ Ibid: kap 10.

²²¹ Ibid: kap. 10.

indre nettverket. Det er ingen informasjon om hirden, mens gødingene primært opptrådte som selvstendige kandidater til jarletittelen. Dette tyder på at det interne hierarkiet enda var uavklart. Kimen til en rekke av konfliktene som preget resten av den norrøne perioden i jarledømmet kan uansett spores i flerfoldigheten av aktører som på forskjellig vis påvirket styret av jarledømmet.

4.5 ca. 980-1140

Perioden ca. 980-1140 er en lang periode med stor intern variasjon. Tidlig i perioden førte jarlene en ekspansiv politikk på eget initiativ. Økende overregional aktivitet utvidet det ytre nettverket til jarlene. En sentral og varig følge av jarlenes ytre engasjement var opprettelsen av det doble jarledømmet i 1014. Som en følge hadde orknøyjarlen vasallitetsbånd både til den norske og den skotske kongen. Deres innflytelse var for det meste indirekte, men samtidig avgjørende for at konfliktnivået ble opprettholdt. Ved å sette forskjellige jarler i posisjon til å utfordre andre jarler var overherrenes innflytelse en forutsetning for konflikt. Samtidig var det primært forskjellige former for interaksjon med gødingene som utløste konfliktene som ledet til jarledrap.

4.5.1 Sigurd Lodvessons ytre nettverk

Etter Lodve Torfinnssons død i 980 ble jarledømmet arvet av Sigurd Lodvesson. Til avveksling fra maktkampene som preget farens generasjon, kunne Sigurd jarl arve jarledømmet i fred. På grunn av voldsbruken mellom einarsønnene og resten av jarlefamilien var det få andre kandidater til jarletittelen.²²² I fraværet av fiender i jarledømmet og utenfor overherrenes interessesfære engasjerte orknøyjarlen seg på vegne av jarledømmet i flere konfliktområder på De britiske øyer.²²³ Vi kjenner til minst to slag mellom Sigurd jarl og skotske jarler i Nord-Skottland. Deltagelse og suksess i slagene var muliggjort av freden i jarledømmet. Med kun en jarl og ingen åpenlyse utfordrere kunne jarlen mobilisere hele den stridsdyktige delen av befolkningen. Dessverre er *Orknøyingenes saga* knapp i sin omtale av Sigurd jarls regjeringstid, men det er rimelig å anta at en forutsetning for jarlens stadig sydligere engasjement var et godt samarbeid med gødingene. Mange av gødingene var trolig med Sigurd jarl i viking, mens andre styrte jarledømmet i jarlens fravær.

Sigurd jarl styrket gradvis sin stilling på De britiske øyer gjennom en bevisst imperiebyggingspolitikk. Bruk av sverdet ble supplert med mer diplomatiske tiltak.²²⁴ Giftmål med datteren til den skotske kongen Melcolm II var viktig både for Sigurd jarls stilling i

²²² Thomson 2008: 59.

²²³ Crawford 2013: 114.

²²⁴ Benjamin Hudson, *Viking Pirates and Christian Princes*, New York 2005: 78.

Skottland og for jarledømmets videre skjebne. Etter å ha overvunnet de skotske jarlene og fått kontroll i Caithness var Sigurd jarl mektig nok til å dra i viking helt ned til irskesjøområdet uten å sette egen maktposisjon i jarledømmet i fare.²²⁵ Både *Orknøyningenes saga*, *Njáls saga* og *Eyrbyggja saga* forteller at jarlen ble en maktfaktor i maktkampene som utspilte seg i irskesjøområdet fra slutten av 900-tallet.²²⁶ Den irske overkongen Brian Boru kom i konflikt med kongene av Leinster og Dublin i sitt forsøk på å bli konge over hele Irland. For å imøtekomme trusselen fra Brian Boru kalte Sigtrygg, kongen av Dublin, på støtte fra flere småkonger og jarler på De britiske øyer, deriblant Sigurd jarl.²²⁷ I det påfølgende slaget ved Clontarf i 1014 seiret Brian Boru over kong Sigtryggs allianse, men både Brian Boru selv og Sigurd jarl var blant de falne.²²⁸ Sigurd jarls engasjement og død utenfor jarledømmet var preget av at jarlen fokuserte sterkt på det ytre nettverket.

Sigurd jarl skiller seg fra tidligere orknøyjarler ved rollen han spilte i maktkampene på De britiske øyer. Der tidligere jarler hadde vært deltagere i maktkampene var Sigurd jarl i større grad en leder med en selvstendig politisk agenda. Det ytre og overregionale nettverket han etablerte hadde til hensikt å fremme hans egen imperiebygging. Selv om det ikke nødvendigvis er synlig ved første øyekast var Sigurd jarls deltagelse i slaget ved Clontarf et ledd i hans egen politikk for økt innflytelse i regionen.²²⁹ Som tidligere nevnt ser vi spor av jarlens nyorientering i regionen fra Lodve Torfinnssons styringstid i 980, men det er under Sigurd jarl kildene gir de første sporene av jarler i området. Etter Sigurds fall ble jarledømmet igjen gjenstand for intern maktkamp før Sigurds sønn, Torfinn Sigurdsson, fulgte opp farens interesse for irskesjøområdet.

4.5.2 Einar Sigurdssons forsømmelse av nettverket

I forrige kapittel ble konfliktene mellom Sigurd jarls sønner diskutert. I konfliktene som utspilte seg mellom sigurdsønnene, Einar, Bruse og Torfinn, er en gjennomgang av Einar Sigurdssons forsømmelse av nettverk nødvendig for å forstå hvilke valg jarlene foretok seg og hvordan det bidro til å forme utfallet av konflikten. Etter Sigurd jarls fjerde sønn, Sumarlide Sigurdsson, døde, var jarledømmet delt mellom Einar jarl og Bruse jarl, mens Torfinn jarl var jarl av Caithness uten styresmakt på Orknøyene. Einar jarl var den styrende parten i jarledømmet og

²²⁵ Os: kap. 11.

²²⁶ Hudson 2005: 78.

²²⁷ Séan Duffy, *Ireland in the Middle Ages*, New York 1997: 35.

²²⁸ Michael Richter, *Medieval Ireland*, Dublin 2005: 113.

²²⁹ Forte 2005: 196.

styrte med hard hånd. Harde militærutbud og generelt vanstell av forholdet til gødingene var på sikt utslagsgivende for jarlens skjebne.²³⁰

For det første førte misnøyen med Einar jarls styre til en markant utflytting av gødinger fra Orknøyene, blant annet til Torfinn jarl i Caithness.²³¹ Einar jarls vanstell var til fordel for Torfinn jarls arvekrav på det orknøyske jarledømmet. Torfinn jarls arvekrav på en andel av det orknøyske jarledømmet ble hjulpet fram av støtten han fikk både av utvandrede gødinger, som barnebarn av den skotske kongen, og ved hjelp av en meglende tredjepart i Bruse jarl. Gjennom nettverket fikk Torfinn jarls arvekrav gjennomslag uten blodsutgytelse, men han oppholdt seg stort sett i Caithness og utnevnte forvaltere til å styre hans del av det orknøyske jarledømmet. Einar jarl forble den dominerende parten i jarledømmet og dro ofte i viking sørover til irskesjøområdet om sommeren. Hendelsene i irskesjøområdet skulle ytterligere svekke Einar jarls stilling. En sommer kjempet Einar jarl et slag med den irske kongen Kronofogor, med det resultat at nesten hele Einar jarls hær ble drept samtidig som han mistet hærfanget.²³² Sett i lys av gødingenes militære plikt er det liten tvil om at Einar jarl mistet mange viktige støttespillere.²³³ En tredje situasjon hvor Einar jarls handlinger svekket hans støtte hos gødingene var behandlingen av gødingen Torkjell fostre. Etter å ha talt bøndernes sak for jarlen ved to anledninger, så den mektige gødingen seg tvunget til å forlate jarledømmet for å bevare livet.²³⁴ Bøndernes henvendelse til Torkjell illustrerer samtidig en mer generell misnøye i jarledømmet. Gjennom brysk framturen og tapet for Konofogors hær hadde jarlen mistet vesentlig støtte i det indre nettverket.

I forlengelsen av slaget mot Konofogor klarte Einar jarl samtidig å gjøre seg upopulær hos den norske kongen. I Konofogors hær var den norske stormannen Øyvind Urarhorn, hirdmann til den norske kongen Olav Haraldsson. Øyvind Urarhorn overlevde slaget, men ble drept sommeren etter av Einar jarl.²³⁵ Uten at kongen ga eksplisitt uttrykk for det var det kjent at kongen anså det som en personlig fornærmelse.²³⁶ Med den skotske kongen tett knyttet til Torfinn jarl var Einar jarls nettverksforbindelser generelt svake.

Einar jarls uvettige politikk ble til slutt hans bane. Torkjell fostre og senere Torfinn jarl søkte støtte hos den norske kongen som beordret gjensidig gjestebud mellom Torkjell og Einar

²³⁰ Os: kap. 13.

²³¹ Ibid: kap. 14.

²³² *Olav den helliges saga* (Ohs), Norges kongesagaer bind 1, Anne Holtmark og Didrik Arup Seip (overs. og utg.) Oslo 1979: 281.

²³³ Crawford 2013: 131.

²³⁴ Os: kap. 14.

²³⁵ Ohs: 301.

²³⁶ Os: kap. 15.

jarl for å forsone partene.²³⁷ Gjestebudets intensjon var å stadfeste vennskapet og dermed minimere faren for konflikt.²³⁸ Den norske kongen var likevel fremdeles kun som overherre i navnet å regne. Einar jarl hadde ingen planer om å imøtekomme kongens krav, men på ny var Bruse jarls mekling avgjørende. Gjestebud ble avtalt, men Einar jarl la samtidig en plan om å bruke gjestebudet til å rydde Torkjell av veien. Klok av erfaring sendte Torkjell ut sine egne menn for å rekognosere ruten. Etter å ha oppdaget bakholdsangrepet kom Torkjell Einar jarl i forkjøpet ved å drepe han i Torkjells egen gildestue.²³⁹

Med konfliktene i Einar jarls tid kommer viktige grupper i nettverket og deres betydning tydelig til syne. Forholdet til overherrer og det overregionale maktspeillet var allerede en etablert del av hverdagen til orknøyjarlene. Nytt var den skotske kongens økte innflytelse etter å ha skjenket Torfinn Sigurdsson jarledømmet Caithness og i den forlengelsen etablert det doble jarledømmet. Nytt var også aktiv bruk av den norske kongen i jarledømmets interne konflikter. Samtidig må overherrenes rolle fremdeles anses å ha vært perifer.²⁴⁰ Deres innflytelse var enda ikke direkte, men indirekte gjennom for eksempel Torfinn jarl. Det var gødingene som var den sterkeste politiske gruppen jarlene måtte forholde seg til. Trolig spilte gødingene en sentral rolle allerede fra jarledømmets tilblivelse, men eksplisitte eksempler i *Orknøyingenes saga* finnes først under sigurdssønnene. Drapet på Einar jarl i Torkjells gildestue illustrerer konsekvensene av å overkjøre gødingene i styret av jarledømmet.²⁴¹

4.5.3 Torfinn jarl - den mektige

Etter Einar jarls død ble jarledømmet delt mellom Bruse jarl og Torfinn jarl. I forrige kapittel ble det gjort et poeng ut av at flere forhold forhindret væpnet konflikt, deriblant den norske kongen Olav Haraldssons domsavsigelse. Bruse jarl ble gitt 2/3 deler av jarledømmet fra den norske kongen, men jarlens manglende militærmakt gjorde jarledømmet sårbart for både dansker og nordmenn i viking.²⁴² Samtidig var den norske kongens hjelp en fjern drøm i lys av kongens problemer i Norge.²⁴³ Torfinn jarl hadde på sin side større mobiliseringskraft i sitt nettverk så lenge morfaren, kong Melkolm II av Skottland, levde. En intern avtale ga etter hvert Torfinn jarl styret over 2/3 deler med eneansvar for forsvaret. Kort tid etterpå døde imidlertid

²³⁷ Thomson 2008: 74.

²³⁸ Althoff 2004: 83.

²³⁹ Os: kap. 16.

²⁴⁰ Wærdahl 2011: 41.

²⁴¹ Crawford 2013: 131.

²⁴² Os: kap. 19.

²⁴³ Knut Helle, "Nordmennenes land", i R. Danielsen, S. Dyrvik, T. Grønlie, K. Helle og E. Hovland (red.), *Grunntrekk i norsk historie: Fra vikingtid til våre dager*, Oslo 1991: 31

Melkollm II og den nye makthaveren i Skottland, ”Karl Hundeson”, hevdet herredømme over Caithness.²⁴⁴ På ny ble orknøyjarlene involvert i maktkampene i Nord-Skottland. Godt hjulpet av gødingene fikk Torfinn jarl omsider overvunnet både Karl Hundeson og forskjellige opprørsgrupper i Nord-Skottland.²⁴⁵ Like etter døde Bruse jarl og hele jarledømmet tilfalt Torfinn jarl. I mellomtiden hadde Ragnvald Brusesson skapt seg et navn i Norge gjennom tro tjeneste til først kong Olav og deretter sønnen, Magnus Olavsson. Utstyrt med skip og jarletittelen fra den nye kongen, Magnus Olavsson, seilte Ragnvald jarl vestover til Orknøyene. Det gjøres eksplisitt uttrykk i *Orknøyingenes saga* for at kong Magnus og Ragnvald jarl inngikk vennskap.²⁴⁶ Selv etter å ha overvunnet sine fiender både i jarledømmet og i Nord-Skottland hadde Torfinn jarl hendene full med krig mot både irer og hebrider. I en slik situasjon var det en rasjonell vurdering å anerkjenne Ragnvald jarl som samjarl i bytte mot militær støtte. Jarlene inngikk et suksessrikt militært partnerskap som ga Torfinn jarl muligheten til å legge nye områder under jarledømmets herredømme.²⁴⁷

Samjarlenes partnerskap kom til en brå slutt da den norske stormannen Kalv Arnesson måtte flykte fra Norge. Torfinn jarls underhold av Kalv ble for kostbart for jarlen og ledet til uenighet om fordelingen av jarledømmet. Spenning oppstod mellom jarlene og Ragnvald jarl kalte sammen vennene sine for å rådslå ved flere anledninger.²⁴⁸ Vennene, primært gødinge, kom med sprikende forslag, men den generelle oppfatningen var at jarlen ikke burde risikere krig med den mektige samjarlen. Etter å ha rådført seg med sine støttespillere i jarledømmet dro Ragnvald jarl til sin overherre i Norge. Den norske kongen ga Ragnvald jarl en velutstyrt hær kapabel til å bekjempe Torfinn jarl. Samtidig gjorde jarl og konge et felles framstøt mot Kalv ved å tilby han å returnere til Norge i bytte mot å støtte Ragnvald jarl. Kongens henvendelse til Kalv var vel så motivert av kongens politikk i Norge som av støtten til Ragnvald jarl.²⁴⁹ Med sin nye hær dro Ragnvald jarl vestover igjen for å møte Torfinn jarl i kamp. I sjøslaget ble Kalvs inntreden på Torfinn jarls side avgjørende og Ragnvald jarl la på ny på flukt til Norge.²⁵⁰ Trygt tilbake i Norge fikk jarlen igjen tilbud om å velge selv blant skip og hær,

²⁴⁴ Os: kap. 20. Det er usikkerhet knyttet til ”Karl Hundesons” identitet av den grunn at det ikke har eksistert en skotsk konge ved det navnet. Se Thomson 2008: 76-79 for mulig kandidater. Den vanligste oppfatningen blant historikere er at Karl Hundeson var MacBeth, se Crawford 2013: 136. Uavhengig av reell identitet var Karl Hundeson en sterk motstander av Torfinn jarl i Nord-Skottland.

²⁴⁵ Ibid: kap. 20.

²⁴⁶ Ibid: kap. 20.

²⁴⁷ Ibid: kap. 22.

²⁴⁸ Ibid: kap. 25.

²⁴⁹ Sveaas Andersen 1997: 151-152. Kongen hadde en pragmatisk tilnærming til rikets stormenn. Tilbudet om å gi Kalv Arnesson tilbake eiendom og rang i Norge hang sammen med den forsonende politikken kongen førte ovenfor Arnmødlingeætten.

²⁵⁰ Crawford 2013: 140.

men klok av skade ønsket jarlen å dra tilbake med kun et skip for å kunne overraske Torfinn jarl.²⁵¹ Torfinn jarl hadde sendt Kalv til å forvalte Hebridene og var beskyttet av få menn da Ragnvald jarl overraskende dukket opp og satte fyr på jarlens hus. I tro om at Torfinn jarl var død tok Ragnvald jarl over hele jarledømmet uten å møte motstand. Torfinn jarl hadde imidlertid overlevd og holdt seg i skjul blant venner i Caithness. Med hjelp av sine venner fikk Torfinn jarl sin revansj ved Torkjell fostres drap på Ragnvald jarl i 1046.²⁵²

Krigen mellom Ragnvald jarl og Torfinn jarl gir en god indikasjon på hvordan vennskap ble brukt i maktkampene på Orknøyene. Ragnvald jarls vennskap til den norske kongen var avgjørende for suksessen til hans jarlekandidatur. Likeså var vennskapet av avgjørende betydning da konflikten med Torfinn jarl oppstod. Etter samråd med sine venner internt i jarledømmet, var det vennskapet til den norske kongen som ga jarlen de militære midlene han behøvde for å forsvare jarletittelen. På samme tid viser det begrensningene i det ytre nettverket i perioden. Overherrenes påvirkningskraft varierte i lys av den politiske situasjonen i deres egne kjerneområder. Den norske kongens gavmildhet ovenfor orknøyjarlen hang sammen med den norske kongens stilling som den sterkeste aktøren i den skandinaviske politikken. Erling Skjalgsson var død og med Knut den mektiges død i 1035 var det mulig å avse både skip og menn til jarlen.²⁵³ Fra 1042 ble Magnus Olavsson også konge i Danmark. Kongens fokus lå på å styrke egen posisjon i Skandinavia og han hadde kun indirekte påvirkningskraft i jarledømmet gjennom støtten til Ragnvald jarl.²⁵⁴ Med krigsutbruddet på Orknøyene i 1046 var kongens påvirkningskraft ytterligere redusert. Harald Hardråde hadde kommet hjem til Norge etter et langt opphold i den bysantinske Væringgarden og samkongedømmet i Norge var et faktum.²⁵⁵ Med kongene i Norge opptatt på andre kanter var Torfinn jarls stilling etter drapet på Ragnvald jarl veldig trygg. Nyhetene om drapet på Ragnvald jarl nådde Norge den påfølgende våren, men tross lovnader om hevn, var de norske kongene opptatt med krigføring mot danskene.²⁵⁶ Kort tid senere døde kong Magnus og Torfinn jarl knyttet vennskap med kong Harald. Kong Harald fortsatte å engasjere leidangen i utlandet, men Orknøyene var ikke et prioritert område for kongen som møtte sitt endelikt ved Stamford Bridge i 1066. Kong Haralds utenrikspolitiske gjøremål er illustrerende for den norske kongemaktens fokus på Danmark og England på 1000-tallet og begynnelsen av 1100-tallet.²⁵⁷

²⁵¹ Os: kap. 27.

²⁵² Ibid: kap. 29.

²⁵³ Sigurðsson 1999: 73.

²⁵⁴ Wærdahl 2011: 42.

²⁵⁵ Bagge 2010: 32.

²⁵⁶ Os: kap. 30.

²⁵⁷ Sveaas Andersen 1977: 160.

4.5.4 Magnus Berrfötts direkte herredømme som forvarsel

Et unntak er kong Magnus Berrfötts interesse for de norrøne øysamfunnene.²⁵⁸ De sittende jarlene, Pål og Erlend Torfinnsson, ble avsatt og sendt til Norge under rolige forhold. På sikt kompliserte det derimot forholdet mellom jarlene og deres overherrer.²⁵⁹ En avtale mellom den norske og den skotske kongen kom i stand i 1098 for å konkretisere innflytelsesområder. Orknøyene nevnes ikke eksplisitt, men den norske kongen anerkjente like etter at jarlene holdt Caithness i len fra den skotske kongen.²⁶⁰ I overgangen til 1100-tallet er det sådan et forvarsel om overherrenes økte interesse, og ikke minst evne, av å engasjere seg i jarledømmet. Kongenes konsolideringsprosesser var i ferd med å nå utkanten av deres riker.²⁶¹ Den gradvise prosessen med å sentralisere makten gjorde et stort og avgjørende sprang med kong Magnus ekspedisjon og avtalene som ble fremforhandlet mellom kongene. Selv om det ikke resulterte i jarledrap er det et forvarsel på kongenes styrkede posisjon. Det indre nettverkets innflytelse ble på alvor utfordret av det ytre nettverket, men i første omgang var det tydeligere når det kom til utnevnelser til jarletittelen enn i jarlenes dødsfall.

Tilblivelsen av samjarledømmet mellom Magnus Erlendsson og Håkon Pålsson viser tydelig den voksende rollen til den norske kongen. Under kong Magnus ekspedisjon i 1098 var begge de framtidige jarlene med i den norske kongens hærfølge. Under ekspedisjonen falt Magnus Erlendsson i unåde med den norske kongen. I ly av nattens mørke flyktet han til den skotske kongen.²⁶² De neste årene knyttet han bånd til fremtredende menn i både Skottland, England og Wales, men hadde ikke anledning til å returnere til Orknøyene så lenge kong Magnus var i live.²⁶³ Den skotske kongen ga imidlertid Magnus Erlingsson jarleverdighet over Caithness for å øke sin egen innflytelse i nord. Ved kong Magnus død i 1103 dro Sigurd Magnusson tilbake til Norge for å bli konge og jarletittelen kunne på ny kreves av møreslekten. I løpet av kort tid fikk både Magnus jarl og Håkon jarl jarletittelen av den norske kongen.²⁶⁴

4.5.5 Gødingene som meglere og krigshissere

Den norske kongens rolle i utnevnelser av jarletittelen ble supplert av det indre nettverkets rolle i aksepten. Populær blant bøndene og rik på både slekt og venner i jarledømmet ble Magnus jarl og Håkon jarl forlikt, tross sterk uvilje hos Håkon jarl innledningsvis.²⁶⁵ Den påfølgende

²⁵⁸ Sawyer 1997: 103.

²⁵⁹ Steinar Imsen, *Land og folk i den norrøne verda ca. 900 til 1450*, Oslo 2015: 181-182.

²⁶⁰ Imsen 2014: 269.

²⁶¹ Crawford 2010: 84.

²⁶² Os: kap. 40

²⁶³ Thomson 2008: 92.

²⁶⁴ Os: kap. 43-44.

²⁶⁵ Ibid: kap. 44.

tiden var preget av utstrakt samarbeid mellom jarlene fram til krefter i det indre nettverket skapte splid i jarledømmet. *Orknøyningenes saga* forteller at venner av Håkon jarl, især Sigurd og Sighvat Sökk, skapte splid mellom jarlene. Jarlene klargjorde seg for slag, men et stort antall felles venner gikk i mellom for å megle.²⁶⁶ Etter vanlig norrønt mønster ble det inngått midlertidig fred i påvente av et forliksmøte.²⁶⁷ Begge jarlene gikk med på å møtes til forhandlinger i følge av likestilte styrker. Håkon jarl hadde imidlertid andre planer og møtte opp med en overlegen styrke for å kvitte seg med Magnus jarl. Mennene i Håkon jarls indre nettverk ga uttrykk for stor glede over jarlens vilje til å få slutt på samjarledømmet.²⁶⁸ Drapet på Magnus jarl var utelukkende knyttet til intern misnøye med samjarledømmet. Begge jarlene hadde store overregionale, ytre nettverk i hver sin retning, men det er ingen tegn på at de ytre nettverkene spilte noen rolle i konflikten.²⁶⁹ Det er imidlertid vanskelig å forstå hvorfor misnøyen var så sterk blant gødingene på akkurat dette tidspunktet. Det forrige samjarledømmet mellom Pål og Erlend Torfinnsson hadde vært overveiende fredelig. Det samme kan sies å ha vært tilfelle for samjarledømmet mellom Håkon jarl og Magnus jarl fram til onde tunger skapte splid. I tillegg var Magnus jarl svært populær i jarledømmet. Det er mulig at forhold i forfatterens egen samtid har ført til at gødingene ble gitt skylden. Sagaens antatte nedskrivingspunkt sammenfaller med styret til Harald Maddadsson, barnebarn av Håkon jarl. Trolig er Håkon jarls rolle nedtonet av hensyn til den sittende jarlen.²⁷⁰ Sett i lys av den nøytrale, fredsbevarende rollen gødingene spilte for å forlike jarlene, er det overveidende sannsynlig at Håkon jarl spilte en mer avgjørende rolle i drapet enn sagaen gir inntrykk av.

Etter Magnus jarls død fulgte en fredfull periode, men Håkon jarls død utløste ny spenning i jarledømmet som ble delt opp mellom Håkons sønner, Pål og Harald Håkonsson. Oppdelingen av jarledømmet førte til store uenigheter blant gødingene som dannet flokker rundt jarlene. Harald jarl holdt Caithness i len av den skotske kongen og hadde i forlengelsen sterke bånd til mektige slekter i området, i tillegg til den norske stormannen Sigurd Slembe som oppholdt seg i jarledømmet. Fremst av slektene var Maddad-slekten ledet av Frakokk. Sammen med søsteren hadde hun stor innflytelse på Harald jarls styre.²⁷¹ Pål jarl hadde sterkere bånd til gødingene nord for Pentland Firth, deriblant Torkjell fostre og Sigurd fra Vestnes. Sagaen forteller om hvordan Frakokk og søsteren med et uhell forgiftet Harald jarl med et klede ment

²⁶⁶ Ibid: kap. 47.

²⁶⁷ Sigurðsson 2008: 95.

²⁶⁸ Os: kap. 48.

²⁶⁹ Thomson 2008: 88. Håkon jarl hadde tilknytning til Skandinavia, mens Magnus jarl hadde et større nettverk i Skottland, England og Wales.

²⁷⁰ Ibid: 96.

²⁷¹ Os: kap. 54.

for Pål jarl. Fortellingen må anses som litterær fiksjon, men tjener samtidig et viktig formål. Sagaens fokus på både søstrene og andre gødinge i forbindelse med jarlens død illustrerer gødingenes sentrale rolle, samtidig som den skotske tilknytningen ble viktigere for jarledømmet. Dessuten er riften som oppstår mellom Maddad-klanen og Pål jarl, etter at han finner ut av søstrenes egentlige intensjoner, viktig for Ragnvald Kale Kolssons mulighet til å bli jarl på Orknøyene.²⁷²

4.5.6 Ragnvald Kale Kolssons nettverksallianser

Ragnvald Kale Kolssons vei til jarletittelen var lang og avhengig av å knytte bånd til en rekke aktører. Han tilhørte Erlend-linjen som hadde gått på nederlag i møte med Pål-linjen ved Magnus Erlendssons død. Som sønn av Magnus jarls søster var kravet hans i tillegg juridisk svakt. Ytterligere i hans disfavør var han oppvokst i Norge og et ukjent blad på Orknøyene. Foruten nettverket i Norge og den norske kongens anerkjennelse av arvekravet var det viktig å etablere et nettverk på De britiske øyer. På sin vei til jarletittelen knyttet han bånd til Maddad-klanen i Skottland, samtidig som han brukte slektsbåndet til Magnus jarl for å innordne seg både med kirkemakten og befolkningen på Shetland, hvor Magnus-kulten stod særlig sterkt. Selv med sterke støttespillere i ryggen hadde han store vansker med å få arvekravet akseptert av Pål jarl.²⁷³ Pål jarl var en god likt jarl som tok godt vare på gødingene.²⁷⁴ Han ga dem styringsmakt i jarledømmet samtidig som han etter Ragnvald jarls første ekspedisjon organiserte forsvaret i fastere rammer, med gødingene som ansvarshavende for de forskjellige delene av jarledømmet.²⁷⁵ Likevel var det hans fremtreden ovenfor en gøding som ble hans bane. Under feiringen av å ha slått tilbake Ragnvald jarl første ekspedisjon ble gødingen Svein Brystreip drept av gødingen Svein Åsleivsson. Pål jarl forviste Svein fra jarledømmet og var senere ikke villig til å forlikes da det ble foreslått.²⁷⁶ En stund senere kidnappet Svein jarlen og ledet han til jarlen av Atholl, Maddad, og Pål jarls egen søster, Margrete, som mest sannsynlig fikk jarlen drept.²⁷⁷ Med Pål jarl av veien ble det mulig for Maddad jarl og Margrete å vinne makten i jarledømmet gjennom sin egen sønn, Harald.²⁷⁸

²⁷² Thomson 2008: 102.

²⁷³ Ibid: 106.

²⁷⁴ Os: kap. 56.

²⁷⁵ Ibid: kap. 66.

²⁷⁶ Ibid: kap. 67.

²⁷⁷ Ibid: kap. 74

²⁷⁸ Crawford 2013: 183.

4.5.7 Sammenfatning

Perioden ca. 980-1140 er lang og preget av mangfold. I perioden fram til Torfinn Sigurdssons død på 1050-tallet førte jarlene en ekspansiv utenrikspolitikk på selvstendig vis. Politikken resulterte i et større jarledømme med klare interesser i Skottland, Hebridene og irskesjøområdet. Ekstern ekspansjon utviklet de ytre nettverksalliansene til jarlene. Samtidig var det indre nettverket vanligvis mest avgjørende for hvordan jarlene døde. Viktigst blant kreftene i det indre nettverket var utvilsomt gødingene. Gødingene var imidlertid ingen homogen gruppe. De hadde sin egen politikk og var mektige nok til å legge press på jarlen, all den tid jarlen var avhengig av deres gunst. Særlig etter at samjarledømmet ble normen fra 1014 av ble interne interessekonflikter et problem. Samtidig vitner gjentagende meklingsaktivitet om at konflikter helst skulle løses uten voldsbruk. Likevel var det vanlig at konflikter ble løst med vold.

Det indre nettverkets rolle må uansett ikke overbetones. Ekstern påvirkning forekom fra stormenn og jarler gjennom hele perioden. Viktigst var den norske og den skotske kongen som styrket sin stilling vis-a-vis jarlene gjennom perioden. Deres rolle var først og fremst støttende ved å utstyre ønskede kandidater med skip, hærer og titler. Den militære støtten til kandidater bidro til opprettholdelsen av samjarledømmet. På generell basis kan deres rolle i jarlenes dødsfall anses for å ha vært mer indirekte enn direkte. Samtidig ser vi klare tegn på at overherrene i økende grad søkte å utøve direkte innflytelse. I denne omgang var det særlig kong Magnus Berrføtts ekspedisjon i 1098 som illustrerte hvordan statsvekst la til rette for å få bedre kontroll over rikenes periferi. Den direkte og varige innflytelse lot imidlertid enda vente på seg.

4.6 ca. 1140-1230

I perioden ca. 1140-1230 ble det klart hvor komplisert det politiske spillet i jarledømmet var blitt. Jarledømmets semi-autonome status forvitret gradvis i møte med de fremadstormende kongemaktene i Skottland og Norge. Samtidig som overherrenes tilstedeværelse ble tydeligere, var det lenge det indre nettverket som dominerte utfallet av konfliktene.

Orknøyingenes saga gir inntrykk av at både allmuen og hirden ble viktigere. Som tidligere var imidlertid gødingene den viktigste gruppen internt. I perioden personifiseres gødingenes politiske relevans særlig gjennom Svein Åslveisson og Torbjørn Klerk.

4.6.1 Nettverksallianser i krigen mellom de tre jarlene

I forrige kapittel var krigen mellom de tre jarlene (1152-54) i fokus. Krigen mellom jarlene Ragnvald Kale Kolsson, Harald Maddadsson og Erlend Haraldsson ble sterkt influert av både de indre og de ytre nettverkene. Med Ragnvald jarl på pilegrimsreise gjorde Erlend jarl et framstøt på jarletittelen for Orknøyene. Erlend jarl var en eksepsjonell mann, av stor ætt, med

et meget sterkt nettverk. Fremst i nettverket var Erlend jarls fosterfar og rådgiver, den mektige vikingen Anakol fra Hebridene. *Orknøyningenes saga* forteller at den skotske kongen, David I, ga Erlend jarletittelen over Caithness på grunn av stort oppbud av mektige menn som kunne tale Erlends sak.²⁷⁹ Det er trolig en viss sannhet i utsagnet, men det var samtidig i Davids interesse.²⁸⁰ Gjennom Erlend jarl fikk kongens satt inn en jarl i Caithness av sin egen slekt. Kong David I hadde lenge hatt en politikk om å øke egen innflytelse i Nord- og Vest-Skottland gjennom ekteskapsforbindelser.²⁸¹ Samtidig satt det Erlend jarl i stand til å heve farsarv over det orknøyske jarledømmet. Harald jarl som styrte jarledømmet ønsket ikke å forringe egen makt, men etter mekling ble det avtalt at Erlend jarl skulle søke kong Øystein av Norge for å få den halvdelen som hadde vært styrt av Ragnvald jarl, før han dro på pilegrimsreise. Kong Øystein var villig til å gi Erlend jarl aksept for kravet sitt, men kun for den delen som Harald jarl hadde styrt.²⁸² Den norske kongens krav var uforenlig med jarlenes ambisjoner og førte til store konflikter i jarledømmet. Gødingene sluttet seg til hver sin fraksjon, med veldig få utenfor konflikten. På Erlend jarls side var Svein Åsleivsson, den mektigste gødingen i jarledømmet. Tyngden i nettverket til Erlend jarl ble for stor for Harald jarl som måtte forlate jarledømmet.²⁸³

En mulighet for å vinne tilbake makten åpnet seg da Ragnvald jarl returnerte til Norge etter pilegrimsreise.²⁸⁴ Ragnvald jarl kom først til enighet med Erlend jarl om felles forsvar mot Harald jarl, men skiftet raskt ved å alliere seg med Harald jarl mot Erlend jarl. Gødingene, særlig Eirik Stagbrell, spilte en prominent rolle i forliket mellom Ragnvald jarl og Harald jarl.²⁸⁵ I løpet av kort tid hadde den politiske situasjonen blitt snudd på hodet, med Harald jarl og Ragnvald jarls allianse som den sterkeste. Til Harald jarl og Ragnvald jarls allianse hørte Torbjørn Klerk, den eneste gødingen som var mektig nok til å kunne måle seg med Svein Åsleivsson.²⁸⁶ Likevel klarte Erlend jarl å tilegne seg et overtak gjennom råd og handling fra Svein. Det er verdt å merke seg at Erlend jarls død inntraff i fraværet av Sveins tilstedeværelse. Som en av sagaens fremste aktører kan det være at Sveins rolle overspilles, men det bidrar samtidig til å understreke hvor viktig gødingene var i usikre tider. Gødingenes sentrale politiske rolle understrekes ytterligere av hvordan jarlene opptrådte ovenfor Svein etter drapet på Erlend jarl. Jarlene søkte en fredelig forsoning med Svein, tross et sterkt ønske fra store deler av

²⁷⁹ Os: kap. 92.

²⁸⁰ Oram 2011: 80.

²⁸¹ Ibid: 79.

²⁸² Os: kap 92.

²⁸³ Ibid: kap. 92.

²⁸⁴ Crawford 2013: 187.

²⁸⁵ Os: kap. 94.

²⁸⁶ Eggset 2016: 18.

befolkningen om å bannlyse Svein fra jarledømmet.²⁸⁷ Jarlene og Svein ble forlikt, men stadige krumspring fra Sveins side førte til behov for nye forlikelser og til og med vennskapsinngåelser. Sveins handlinger og jarlenes framferd ovenfor Svein har mye til likt med hvordan den norske kongemakten måtte opptre ovenfor Nikolas Arnesson.²⁸⁸ Både i Norge og i jarledømmet var det krefter i samfunnet som best kunne kues gjennom forlikelse. Manglende evne til å forlike seg med de mektigste gødingene hadde konsekvenser, hvilket Ragnvald jarl skulle få føle i konflikten med Torbjørn Klerk. I det endelige oppgjøret mellom Ragnvald jarl og Torbjørn Klerk ble de begge drept i Caithness.²⁸⁹

4.6.2 Overherrenes overtak

Etter Ragnvald jarls død lå hele jarledømmet under Harald jarls styre. Ulikt sine forgjengere var det Harald jarls ulykke at konsolideringsprosessene i Norge og Skottland ga kongene mulighet til å gripe direkte inn i jarledømmet. Harald jarls opprørskhet ovenfor begge overherrene ble aldri hans bane, selv om han måtte underkaste seg begge ved flere anledninger. Begge overherrene hadde en felles interesse i å underminere Harald jarls stilling og forsøkte å gjenopprette samjarledømmet gjennom militær støtte til Harald Eiriksson (den unge).²⁹⁰ Harald den unges ytre nettverk viste seg imidlertid å være underdanig styrken i det indre nettverket til Harald Maddadsson (den gamle). I slaget mellom jarlene får vi det første eksplisitte uttrykket for hirdens involvering, med biskopen og hans styrker på Harald den gamles side.²⁹¹

Tross store problemer med sine overherrer døde Harald den gamle en naturlig død. Endringene i forholdet til overherrene er uansett helt essensielle for å forstå hvilke rammer jarlene måtte forholde seg til i etterkant. Jarlens illojalitet ovenfor den norske kongen i forbindelse med øyskjeggopprøret i 1193-94 førte blant annet til at Shetland ble lagt direkte under den norske kronen. I tillegg konfiskerte kongen jordegods og opprettet en egen administrasjon for å ivareta kongens interesser.²⁹²

I 1206 arvet Harald den gamles sønner, David og Jon Haraldsson, jarledømmet. Åtte år senere, i 1214, døde David jarl og Jon jarl styrte jarledømmet alene til han ble drept i 1231. Gødingen Snekoll Gunnarsson henvendte seg til den norske kongens sysselmann i

²⁸⁷ Os: kap. 95.

²⁸⁸ Svein var den fremste av gødingene, mens Nikolas var den fremste av lendmennene. Begge viste til stadighet illojalitet ovenfor sine overherrer, men patronene forsøkte stadig å knytte personlige bånd til klientene. Se Orning 2004: 154-155 for Sverres politikk ovenfor Nikolas.

²⁸⁹ Ibid: kap. 104

²⁹⁰ Ibid: kap. 109.

²⁹¹ Ibid: kap. 109.

²⁹² Wærdahl 2011: 72

Orknøyene, Hånev unge, for støtte i en konflikt med Jon jarl om retten til visse eiendommer.²⁹³ I et møte mellom partene i Thurso ble Jon jarl drept av Snekkoll Gunnarsson i det som best kan kalles et fylleslagsmål.

I Jon jarls tilfelle er det etterspillet som er mest interessant for å se endringer i nettverkets påvirkningsmuligheter. De stridende partene ble enige om å dra til den norske kongen for domsavsigelse. Nærmest hele den politiske eliten i jarledømmet dro i 1232 til Bergen. I oppgjøret ble fem mann halshugd, blant dem Olve Ilt-eitt av kongens hird.²⁹⁴ Tidligere jarledrap hadde gått ustraffet hen. Det beretningen viser er at drap på en jarl ikke lenger var akseptabelt og at den norske kongen hadde både vilje og evne til å framstå som handlekraftig. Dette viser stor forandring i maktbalansen mellom nettverkene ved at de viktigste kreftene i det indre nettverket søkte domsavsigelse hos den sterkeste aktøren i det ytre nettverket. Maktbalansen var tydelig forrykket i kongens favør, uten at den på noen som helst måte kan sies å ha vært fullkommen. Kongemaktens begrensede handlingsrom gjenspeiles i domsavsigelsen. I middelalderen var kongens domsavsigelse kontekstuell.²⁹⁵ Ser en til hvem som ble dømt er det verdt å notere seg at både Snekkoll Gunnarsson og resten av de orknøyske gødingene fikk gå fri.²⁹⁶ I klartekst forteller det at administrasjonsapparatet kongen hadde begynte å bygge ut i jarledømmet etter 1195 var avhengig av å samarbeide med gødingene. Tross kongemaktens styrkende tilstedeværelse var kongen nødt til å forholde seg til gamle spilleregler. På samme vis som for jarlene innebar det utbredt samarbeid med gødingene.

Tilfeldigheter endret imidlertid historiens gang ved at gødingskipet forliste på hjemturen fra Bergen i 1232. Med det forsvant lokalsamfunnets sterke krefter, og jarledømmet opplevde et interregnum, før den skotske Angus-slekten overtok jarleverdigheten.

4.6.3 Sammenfatning

Tidlig i perioden kommer det fram at flere grupper i det indre nettverket påvirket den politiske utviklingen i jarledømmet i større grad enn tidligere. Likevel var det fremdeles gødingene som var sterkest involvert i jarledrapene. Den indirekte påvirkningen fra det ytre nettverket ble samtidig gradvis sterkere. Mot slutten av perioden var overherrene i posisjon til

²⁹³ Sturla Þorðarson, *Håkon Håkonsson saga* (Hhs), Anne Holtmark (overs.), Oslo 2008

²⁹⁴ Ibid: 180

²⁹⁵ Hans Jacob Orning, *Uforutsigbarhet og nærvær. En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, Oslo 2004: 172-173.

²⁹⁶ Wærdahl 2011: 82.

å gripe direkte inn i jarledømmet. Jarlenes reduserte politiske makt var vanskelig å fordøye for jarlene som var jevnlig i opposisjon til sine overherrer. Det bidro til nye konflikter uten at det for jarlene fikk fatale konsekvenser i første omgang. Drapet på Jon Haraldsson i 1232 var indirekte knyttet til den norske kongens økte makt. Viktigere er det hvordan domsavsigelsen i etterkant ble lagt til den norske kongen. I forlengelsen ble jarledrap for første gang straffet med dom.

4.7 Sammenfatning

De mange konfliktene og drapene på jarlene var strekt influert av krefter i jarlenes nettverk. Tross jarlenes brede kontaktflater var det de lokale kreftene tilknyttet det indre nettverket, som i størst grad påvirket drap og voldsbruk blant jarlene. Den mektige gødingklassen stod ikke mye tilbake for jarlene i det politiske spillet. Jarlenes avhengighet var med på å opprettholde gødingenes sentrale rolle i styret av jarledømmet. Samtidig var gødingene mektige på egen hånd, med inntektskilder uavhengig av jarlen og egne gildestuer. Det var problematisk at gødingene ikke utgjorde en homogen gruppe, men hadde personlige ambisjoner. Ambisjonene var ikke nødvendigvis sammenfallende med verken jarlenes eller de andre gødingenes. Gødingene visste å utnytte jarlens avhengighet av dem, hvilket ble enda mer påfallende ved konkurranse om jarleverdigheten. I en situasjon hvor arvekrav ble framsatt var det mulig for gødingene å støtte den parten som best ivaretok deres egne interesser. For jarlen var det å ivareta mangfoldet av sine egne og gødingenes interesser en knivseggs-øvelse, særlig i tider med samjarledømme.

Det indre nettverkets påvirkningskraft var jevn og varig. Det ytre nettverket var heller ikke uten påvirkningskraft, men den var lenge sporadisk og kontekstavhengig. Den største påvirkningen kom fra overherrene, i form av den skotske og den norske kongen. Overherrene var imidlertid lenge uten både mulighet og interesse av å yte varig og direkte påvirkning på det politiske spillet i jarledømmet. Deres nærvær ble først og fremst følt i konflikter, ettersom det var vanlig praksis å søke militær støtte hos sine overherrer ved behov. Overherrene hadde i det store og det hele en mer tilretteleggende rolle for konflikt gjennom å bidra til at det var kandidater som hadde militære muskler til å fremme egne arvekrav. Utover på 1100-tallet var kongene kommet så langt i konsolideringsprosessene av egne riker at de hadde både mulighet og interesse av å yte mer direkte påvirkning på jarledømmet. Det økende presset fra overherrene kombinert med tilfældighetene ved gødingskipets forlis i 1232, ble til slutt det norrøne jarledømmets bane. Før denne tid derimot var det primært gjennom indirekte kanaler

at det ytre nettverket bidro til å opprettholde et høyt nivå av voldsbruk og medfølgende jarledrap.

5.0 Konklusjon

5.1 Hvilke faktorer bidro til høy frekvens av drap på de orknøyske jarlene?

Som det er vist i denne oppgaven var den høye frekvensen av jarledrap forårsaket av flere grunnleggende forhold ved det orknøyske jarledømmet. Jarledømmets vide arverett skapte et mangfold av legitime og samtidige arvekrav. Med konkurrerende arvekrav ble fysisk makt avgjørende for å få gjennomslag for eget kandidatur til jarletittelen. Over tid ble det utviklet en praksis for oppdeling av jarleverdigheten for å imøtekomme arvekravene uten blodsutgytelse. Praksisen, kjent som samjarledømmet, var mer å regne som en midlertidig løsning. Det utsatte mer enn det forhindret konflikt. Likevel forble samjarledømmet en varig styreform i jarledømmet. Fra opprettelse av det doble jarledømmet i 1014 gikk ingen av de norrøne jarlene fri fra å dele jarleverdigheten med andre samjarler. Prinsippene for oppdeling varierte mellom fellesskapstyre og territoriell oppdeling. Graden av konflikt var generelt sett høyere ved fellesskapsstyre, men ingen form for samjarledømme skapte varig fred i jarledømmet. En annen konfliktøkende endring var overgangen fra samjarledømmer blant brødre til nevøer. Sammenligner vi det norske samkongedømmet i samtiden med det orknøyske samjarledømmet, framstår det norske samkongedømmet som fredeligere. Det skyldtes imidlertid mer tilfeldigheter enn noe annet. Oppsplittelse av samfunnets øverste verdighet var problematisk både i jarledømmet og i det norske kongedømmet. Mangel på primogenitur var sådan avgjørende for konfliktnivået. Utviklingen i retning av primogenitur kan spores i samtids Norge, men har ingen parallell i det orknøyske jarledømmet. I jarledømmet ser derimot arveretten ut til å ha blitt utvidet ved gjentatte arvekrav framsatt gjennom morssiden på 1100-tallet.

Konfliktene som oppstod var samtidig knyttet til mer enn arverettslige forhold. Særlig var jarlenes nettverksforbindelser sentrale. Jarlenes politiske forbindelser, både i det indre og det ytre nettverket, hadde mulighet og interesse av å opprettholde konfliktnivået mellom ulike jarler. Det indre nettverket var dominert av de mektige gødingene. Internt i jarledømmet stod de lite tilbake for jarlen. Geografiske forhold og mangel på en fast militær organisering forutsatte stor grad av samarbeid mellom jarlen og gødingene. I tider med én styrende jarl var det stort sett mulig å enes om styret av jarledømmet. Uheldigvis la arveretten opp til at arvekrav jevnlig ble framsatt av andre innenfor møreslekten. I mange tilfeller ble umiddelbar konflikt unngått ved en oppsplittelse av jarleverdigheten gjennom samjarledømmet. Samjarledømmet som styreform var som oftest en midlertidig løsning som knakk sammen idet uenighetene ble for store. Det er tegn i sagaen på at gødingene ikke ønsket samjarledømmet velkommen, men det må samtidig poengteres at samjarledømmet kunne brukes til egen vinning av gødingene

også. De var ingen homogen gruppe, men hadde selvstendige maktbaser og ambisjoner. I en tid med flere jarler måtte jarlene kjempe om gødingenes gunst gjennom gjestebud og gaver. Gavene kunne gødingene redistribuere til å bygge egne nettverk med seg selv på toppen.

De viktigste kreftene i det indre nettverket, gødingene, hadde kort oppsummert et ambivalent forhold til samjarledømmet. Det var imidlertid krefter i det ytre nettverket som sørget for at samjarledømmet forble en varig styrform. I det ytre nettverket var det overherrene, i den norske og skotske kongen, som hadde den største innflytelsen på den politiske utviklingen i jarledømmet. Kongene bidro til å opprettholde konfliktnivået på en annen måte enn gødingene. Der gødingene kunne yte innflytelse gjennom fysisk tilstedeværelse og jarlens behov for deres samarbeid, var forholdet mellom konge og jarl fundamentalt annerledes. Gjennom patron-klient-forbindelsen mellom jarl og konge var jarlen lensholder hos sine overherrer. Ved behov for støtte var det mulig for jarleemnene å søke en av sine overherrer for mekling eller militær støtte. Hos overherrene skaffet jarleemnene seg de nødvendige fysiske midlene for å realisere deres arvekrav. Samtidig ga det en fysisk fraværende kongemakt muligheten til å søke innflytelse i perifere deler av eget rike. På mange måter var det nettopp overherrenes støtte som sørget for stadig nye samjarledømmer. Samjarledømmet som konsept påvirket sådan konfliktnivået i jarledømmet på to forskjellige, men beslektede måter: 1) gjennom å legge til rette for maktkamp mellom jarlene og 2) gjennom å gi en mulighet til forskjellige aktører i nettverket til å fremme egen politikk gjennom jarlene.

Forbindelsen mellom de institusjonelle rammene og jarlenes nettverk kan klart spores her. I de institusjonelle rammene tilknyttet arv og samjarledømmet var det grunnleggende utfordringer. Det var problematisk for jarlene at de politiske rammene forutsatte stor grad av samarbeid med ulike grupper. Samarbeidet kostet dyrt i form av medbestemmelsesrett og påvirkning, fra både nært og fjernt. Det var denne kombinasjonen av innebygd spenning i de institusjonelle rammene og nettverkets mulighet og interesse av å utnytte dette som sørget for høy frekvens av jarledrap.

Det er viktig å ha i mente at vår viten om jarledømmet begrenses av det overleverte kildematerialet. *Orknøyningenes saga*, som er oppgavens kildegrunnlag, sentrer rundt jarlene og den politiske utviklingen på øverste nivå. Det er mulig at sentrale faktorer for frekvensen av jarledrap er utelatt fra sagamaterialet. Jarledømmets geografiske beliggenhet og dets rike ressursgrunnlag er bare to av mange faktorer som kan ha vært medvirkende årsaker.

5.2 Hvordan kan endringer over tid forstås innenfor rammen av statsvekst i middelalderen?

I Norbert Elias siviliseringsteori er framveksten av sentraliserte stater ansett som en sentral drivkraft. Som vi har sett var det orknøyske jarledømmet lenge skjermet fra konsekvensene av denne prosessen. I små drypp fikk jarlene erfare at deres overherre var høyere plassert i den politiske pyramiden. Først ved Magnus Berrfötts tilsidesettelse av jarleslekten i perioden 1098-1103 grep en overherre direkte inn i styret av jarledømmet. Jarleslekten returnerte til jarleverdigheten allerede i 1103, men hendelsen var et forvarsel. Et forvarsel om at jarledømmet ikke lenger var en perifer del av riket hvor kongens rett ikke gjaldt. Fra andre halvdel av 1100-tallet fikk den mektige jarlen Harald Maddadsson erfare den nye hverdagen. Gjentakende forsøk på å bevare jarledømmets frie stilling ble møtt med sterkere midler fra overherrene. Den skotske kongen brukte kirken som spydhode, før han senere marsjerte hæren sin nordover. Den norske kongen kalte jarlene til det norske hoffet for ydmykelse og avstraffelse. I tillegg ble den norske kongens egne menn satt inn i jarledømmet for å ivareta kongens interesser.

Kampen om makt mellom overherre og vasall sammenfaller med Elias siviliseringsteori. Lojaliteten mellom jarl og overherre var skjør. Lojaliteten var i utgangspunktet sikret gjennom ed, men geografisk avstand gjorde kontakten sporadisk og kontekstuell. I praksis betydde det at jarlen styrte selvstendig, men hadde mulighet til å søke støtte ved behov. Tegn til varig endring forekommer i oppgjøret mellom jarl og konge i Bergen i 1195 etter øyskjeggopprøret. I oppgjøret ble jarledømmet innskrenket ved at den norske kongemakten la Shetland direkte under den norske kronen. Samtidig ser vi tidlige tegn til at kongen forsøker å etablere beskatningsmonopol over jarledømmet. En parallelladministrasjon sørget for å samle kongens inntekter fra jarledømmet. Forut for oppgjøret hadde jarledømmets inntekter tilfalt jarlen, som betalte en engangsavgift til kongen ved innsettelse.

Spor av konsolideringsprosessen til den norske kongen kan videre spores på det rettslige området. Ved oppgjøret etter drapet på jarlen Jon Haraldsson i 1231 dro hele den politiske eliten i jarledømmet til Norge for å motta den norske kongens domsavsigelse. Oppgjøret markerer et signifikant skille ved at jarledrap for første gang fikk konsekvenser. Samtidig vitner sparingen av gjerningsmannen om at kongens voldsmonopol var i en tidlig fase. Som tidligere var kongen avhengig av samarbeid med de sterkeste kreftene på Orknøyene. Selv om frekvensen av jarledrap ikke viser tegn til nedgang gjennom den norrøne perioden, er det like fullt endringer som gjør det mulig å argumentere for at det orknøyske jarledømmet var i gang med en siviliseringsprosess langs Elias linjer. Kongens lov var i ferd med å nå rikets periferi. I en slik verden kunne ikke en orknøysk jarl lenger drepes uten konsekvenser.

Bibliografi

Kilder

Norske middelalderdokumenter, S. Bagge, S. H. Smedsdal og K. Helle (utg.),

Universitetsforlaget 1973

Olav den Helliges saga (Ohs), *Norges kongesagaer* bind 1, Anne Holtsmark og Didrik Arup

Seip (overs.), Oslo 1979

Orknøyingenenes saga (Os), Hermann Pálsson og Paul Edwards (overs.), London 1978

Sturla Þórðarson, *Håkon Håkonsson saga* (Hhs), Anne Holtsmark (overs.), Oslo 2008

Oppslagsverk

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLN) 1, Finn Hodnebo (red.), Viborg

1956-1978

Oxford Companion to Scottish History, Michael Lynch (red.), Oxford 2001

Sekundærlitteratur

Althoff, Gerd: *Family, Friends and Followers: Political and Social Bonds in Early Medieval Europe*, Cambridge 2004

Bagge, Sverre: "Samkongedømme og enekongedømme" i *Historisk tidsskrift* (HT) 54,

Tromsø 1975: 239-274

-----: *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, Berkeley 1991

-----: *Mennesket i middelalderens Norge: Tanker, tro og holdninger 1000-1300*, Oslo 2005

-----: *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway c.*

900-1350, København 2010

Barrett, James H.: "The Pirate Fishermen: The Political Economy of a Medieval Maritime

Society" i B. Crawford, E. Smith, B. B. Taylor og S. Williams (red.), *West over Sea*,

Leiden 2007: 299-340

Beuermann, Ian: "Norgesveldet South of Cape Wrath? Political views, facts and questions" i

S. Imsen (red.), *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100-c.1400*,

Trondheim 2010: 99-148

Bibire, Paul: "On Reading the Icelandic Sagas: Approaches to Old Icelandic Texts", i B.

Crawford, E. Smith, B. B. Taylor og S. Williams (red.), *West over Sea*, Leiden 2007:

3-18

- Bjørge, Narve: "Samkongedømme kontra einekongedømme", i Historisk tidsskrift (HT) 49, Tromsø 1970: 1-33
- Blom, Grethe Authén: *Samkongedømme – enekongedømme – Håkon Magnussons hertugdømme*, Oslo 1972
- Byock, Jesse L.: *Medieval Iceland: Society, Sagas, and Power*, Berkeley 1988
- Chesnutt, Michael: "Orkneyinga Saga" i P. Pulsiano (red.), *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, New York 1993: 456-57
- Clouston, Joseph S.: *A History of Orkney*, Kirkwall 1932
- Crawford, Barbara E.: "The Joint Earldoms of Orkney and Caithness" i Steinar Imsen (red.), *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100 – c.1400*, Trondheim 2010: 75-97
- : *The Northern Earldoms: Orkney and Caithness from AD 870 to 1470*, Edinburgh 2013
- Duffy, Séan: *Ireland in the Middle Ages*, New York 1997
- Eggset, Pål H.: *Mellom kornåker og langskip: Orknøyingen Svein Åsleivssons maktgrunnlag og levesett, ca. 1130-1170*, Trondheim 2016
- Elias, Norbert: *The Civilizing Process: sociogenetic and psychogenetic investigations*, Oxford 2000
- Foote, Peter: "Observations on *Orkneyinga saga*" i B. Crawford (red.), *St Magnus Cathedral and Orkney's Twelfth Century Renaissance*, Aberdeen 1988: 192-207
- Forte, Angelo, Oram, Richard og Pedersen, Fredrik: *Viking Empires*, Cambridge 2005
- Finnbogi Guðmundsson: "On the writing of the *Orkneyinga Saga*", i C. E. Batey, J. Jesch og C. D. Morris (red.), *The Viking Age in Caithness, Orkney and the North Atlantic: select papers from the proceedings of the Eleventh Viking Congress, Thurso and Kirkwall, 22 August - 1 September 1989*, Edinburgh 1993: 204-211
- Gunnes, Erik: *Norges historie: Rikssamling og kristning 800-1177*, Drammen 1976
- Hastrup, Kirsten: *Culture and History in Medieval Iceland*, Oxford 1985
- Helle, Knut: *Norge blir en stat*, Bergen 1974
- : "Nordmennenes land", i R. Danielsen, S. Dyrvik, T. Grønlie, K. Helle, og E. Hovland (red.), *Grunntrekk i norsk historie: Fra vikingtid til våre dager*, Oslo 1991: 19-35
- Holman, Kathrine: *Scandinavian Runic Inscriptions in the British Isles: Their Historical Context*, Trondheim 1996
- Hermanson, Lars, Småberg, Thomas, Jon Vidar Sigurdsson og Denneskiold-Samsøe, Jakob: "Vänner, patroner och klienter", i L. Hermanson, T. Småberg, J. V. Sigurdsson og J.

- Danneskiold-Samsøe (red.), *Vänner, patroner och kilenter i Norden 900-1800*, Reykjavik 2007: 7-20.
- Hudson, Benjamin: *Viking Pirates and Christian Princes*, New York 2005
- Imsen, Steinar: *Region – provins – rike: utvalgte artikler om samvirke og konflikt*, Trondheim 2014
- : *Land og folk i den norrøne verda ca. 900 til 1450*, Oslo 2015
- Jesch, Judith: "Literature in medieval Orkney" i O. Owen (red.), *The World of Orkneyinga Saga*, Kirkwall 2005: 11-24
- Jón Viðar Sigurðsson: *Norsk historie 800-1300: Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*, Oslo 1999
- : *Chieftains and power in the Icelandic commonwealth*, Odense 1999a
- : *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, Oslo 2008
- : *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island 900-1300*, Oslo 2010
- : "Kings, Earls and Chieftains: Rulers in Norway, Orkney and Iceland c. 900-1300" i Steinsland, Gro, Jón Viðar Sigurðsson, Rekdal, Jan Erik og Beuermann, Ian (red.), *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*, Leiden 2011
- Limbrey, Susan: "Environment and Resources" i Simon Buteux (red.), *Settlements at Skail, Deerness Orkney: Excavations by Peter Gelling of the Prehistoric, Pictish, Viking and Later Periods, 1963-1981*, Oxford 1997: 7-12
- Magnus Magnusson, *Iceland Saga*, London 1987
- McDonald, R. Andrew: *The Kingdom of The Isles: Scotland's Western Seaboard, c.1100-c.1136*, East Linton 1997
- Miller, William I.: *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law and Society in Saga Iceland*, Chicago 1990
- Molleson, Theya 2005 i O. Owen (red.), *The World of Orkneyinga Saga*, Kirkwall 2005: 111-126
- Moseng, Ole Gunnar, Opsahl, Erik, Pettersen, Gunnar I. og Sandmo, Erling: *Norsk historie 1: 750-1537*, Oslo 2007
- Mundal, Else: "Sagalitteraturen", i O. E. Haugen (red.), *Handbok i norrøn filologi*, Bergen 2004: 267-302
- Noodle, Barbara: "Animal Bone" i Simon Buteux (red.), *Settlements at Skail, Deerness Orkney: Excavations by Peter Gelling of the Prehistoric, Pictish, Viking and Later Periods, 1963-1981*, Oxford 1997: 235-243

- Krag, Claus: *Norges historie fram til 1319*, Oslo 2000
- : "The early unification of Norway" i Knut Helle (red.), *The Cambridge History of Scandinavia: Volume 1 Prehistory to 1520*, Cambridge 2003: 184-201
- Kleven, Hans I.: *Norrøn arverett og samfunnsstruktur*, Oslo 2001
- Oram, Richard: *Domination and Lordship: Scotland 1070-1230*, Edinburgh 2011
- Orning, Hans Jacob: *Uforutsigbarhet og nærvær. En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, Oslo 2004
- Pálsson, Hermann og Edwards, Paul: "Introduction", I H. Pálsson og P. Edwards (red.), *Orkneyinga Saga: The History of the Earls of Orkney*, London 1978: 9-20
- Power, Rosemary: "Magnus Barlelegs Expeditions to the West", i *Scottish Historical Review* vol. 65, Edinburgh 1986
- Richter, Michael: *Medieval Ireland*, Dublin 2005
- Sawyer, Peter: *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, New York 1997
- Sveaas Andersen, Per: *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*, Oslo 1977
- Sørensen Preben M.: *Saga and Society: An introduction to Old Norse Literature*, Odense 1993
- Thomson, William P. L.: *The New History of Orkney*, Edinburgh 2008
- Williams, Gareth: *Eirik Blodøks*, Hafslund 2010
- Woolf, Alex: *From Pictland to Alba 789-1070*, Edinburgh 2007
- Wærdahl, Randi B.: *Norges konges rike og hans skattland: Kongemakt og statsutvikling i den norrøne verden i middelalderen*, Trondheim 2006
- : *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm*, Leiden 2011